

Milliyetçilik ve Faşizmin Benzerlik ve Farklılıkları: Faşizme Karşı Bir Milliyetçilik Savunusu

Similarities and Differences of Nationalism and Fascism: A Defence of Nationalism Against Fascism

Ali ÇİÇEK

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
alicensek@mail.com
https://orcid.org/0000-0001-9875-2400

Makale Başvuru Tarihi : 22.11.2024

Makale Kabul Tarihi : 29.12.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Raci KILAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
rkilavuz@cumhuriyet.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-6330-6029

Özet

Bu çalışma, modern tarihi şekillendiren iki güçlü siyasi hareket olan milliyetçilik ve faşizm arasındaki temel ideolojik farklılıkları ve dikkate değer benzerlikleri incelemektedir. Her iki ideoloji de ulusal kimliğin merkeziliğini vurgularken, bireysel haklar ve çoğulculuğa yaklaşımlarında önemli ölçüde ayrılmaktadır. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, demokratik ilkelerle uyumludur ve siyasi katılımı, kendi kaderini tayin etmeyi ve bireysel hakların korunmasını teşvik etmektedir. Buna karşılık faşizm, demokrasiyi reddeden, otoriter kontrolü benimseyen ve propaganda, sansür ve şiddet yoluyla muhalefeti bastıran totaliter bir ideolojidir. Çalışma milliyetçiliğin kapsayıcı, demokratik toplulukları teşvik etme potansiyeli ile faşizmin homojen, otoriter bir devlette ısrarı arasındaki temel farkları vurgulamaktadır. Ayrıca, her iki ideolojinin de desteği pekiştirmek ve birliği teşvik etmek için ulusal sembolleri, tarihi mitleri ve gelenekleri nasıl kullandığını, ancak faşizmin bu araçları mutlak iktidarı sürdürmek için nasıl manipüle ettiğini incelemektedir. Milliyetçi ve otoriter hareketler günümüz siyasetinde yeniden canlanırken, bu çalışma milliyetçiliğin demokratik bağlamlardaki olumlu rolü ile faşizmin totaliter emellerinin yarattığı tehlikeler arasında ayırım yapmanın önemini vurgulamaktadır. Karşılaştırmalı yöntemle tasarlanan bu çalışmada, tarihsel örneklerden ve siyaset teorisinden yararlanarak bu iki ideoloji arasındaki ayrımları netleştirmek ve her iki ideolojinin günümüzdeki geçerliliğine dair yorumlar sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Faşizm, Demokrasi, Otoriterlik, Totaliterlik.

Abstract

This essay explores the fundamental ideological differences and notable similarities between nationalism and fascism, two powerful political movements that have shaped modern history. While both ideologies emphasize the centrality of national identity, they diverge dramatically in their approach to individual rights, and pluralism. Nationalism, particularly in its civic form, is compatible with democratic principles and encourages political participation, self-determination, and the protection of individual rights. In contrast, fascism is a totalitarian ideology that rejects democracy, embraces authoritarian control, and suppresses dissent through propaganda, censorship, and violence. The essay highlights the key distinctions between nationalism's potential to foster inclusive, democratic communities and fascism's insistence on a homogenous, authoritarian state. It also examines how both ideologies make use of national symbols, historical myths, and traditions to consolidate support and foster unity, though fascism manipulates these tools to maintain absolute power. As nationalist and authoritarian movements experience a resurgence in contemporary politics, this study underscores the importance of distinguishing between nationalism's positive role in democratic contexts and the dangers posed by fascism's totalitarian ambitions. This comparative study aims to clarify the distinctions between these two ideologies by utilising historical examples and political theory, and to offer comments on the validity of both ideologies today.

Keywords: Nationalism, Fascism, Democracy, Authoritarianism, Totalitarianism.

1. GİRİŞ

Modern çağda öne çıkan ideolojilerden ikisi olan milliyetçilik ve faşizm, ulus-devlete ve halkın kolektif kimliğine yaptıkları ortak vurgu nedeniyle uzun zamandır karşılaştırılmakta (Bora, 2021; Breuer, 2017) ve genellikle birbirine karıştırılarak önemli yanlışlara sebep olmaktadır. Yüzeysel benzerliklerine rağmen, bu ideolojiler siyasi temelleri, hedefleri ve sonuçları bakımından derin farklılıklar göstermektedir. Her iki ideoloji de ulusal kimliğin önemini savunurken, milliyetçilik demokratik ilkelerle bir arada var olabilen bir ideolojiye dönüşmüştür. Oysa faşizm doğası gereği anti-demokratik ve totaliterdir (Linz, 2012, s. 225). Bu çalışma, milliyetçilik ve faşizmin karşılaştırmalı bir analizini sunarak bu ayrımları ele almaktadır. Çalışmada faşizm aktif olarak demokrasiyi ortadan kaldırmaya çalışırken, milliyetçiliğin demokrasiyle nasıl uyum sağlayabildiğine özellikle dikkat çekilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, milliyetçilik ve faşizmin ideolojik temellerini tanımlamak ve bu iki ideolojinin millet, devlet ve bireyin toplum içindeki rolünü ele alış biçimlerine odaklanmaktır. Milliyetçilik sivil biçimiyle, ortak değerler, kurumlar ve yasalar temelinde insanların birliğini savunmakta ve genellikle demokratik çerçeveler içinde ifade bulmaktadır (Motyl, 2001, s. 107). Faşizm ise devleti her şeyden üstün tutan, tek bir lidere mutlak itaat talep eden ve her türlü muhalefeti veya fikir çeşitliliğini bastıran totaliter¹ bir ideolojidir (Çetin, 2022, s. 379). Çalışma bu farklılıkları vurgularken, aynı zamanda her iki ideolojinin, özellikle de ulusal kimliği siyasi seferberlik için bir araç olarak kullanmalarında kesiştiği yolları kabul etmektedir.

20. yüzyıl boyunca milliyetçilik ve faşizm, kapsamlı akademik tartışmaların önemli bir konusu olmuştur. Her ne kadar Almanya ve İtalya istisna olmak üzere, faşistler neredeyse şaşmaz bir biçimde siyasi iktidarı tam olarak elde etmekte başarısız olmuş olsalar da; düşünceleri, yeni siyaset tarzları ve dönemin parlamenter rejimleri ve uluslararası düzenine karşı isyanları, savaşlar arası dönemde Avrupa siyasetini şekillendirmiştir. Öyle ki bu dönem çok manidar bir şekilde “faşizm çağı” olarak bile adlandırılmıştır (Breuer, 2017, s. 17). Faşizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibar kaybına uğraması ve farklı ideolojiler tarafından lanetlenmesi, bu ideolojiyi entelektüel açıdan sahiplenecek bir ortamı da ortadan kaldırmıştır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında liberalizmin tarihin sonu iddialarını güçlü şekilde dile getirmesine karşın 21. yüzyılda milliyetçilik ideolojisinin dünyanın farklı bölgelerinde güçlenmesi, milliyetçiliği zaman zaman faşizmle suçlama ya da eş tutma eğilimlerini beraberinde getirmiştir (Uçarlar, 2023; Peters, 2019, s. 674; Turner, 1975; Yaşlı, 2020b, s. 86, 2020a). Özellikle popülist aşırı sağ hareketlerin güçlenmesi, milliyetçiliğin bir tür neo-faşizm olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Böylece milliyetçilik, zaman zaman faşizmle bir tutulmak suretiyle haksız saldırıların hedefi haline getirilmiştir (Freedon, 1998; Rainey ve Gentile, 1994). Çalışmada milliyetçiliğin faşizmle eş tutulması ve ona yönelik acımasız saldırıların teorik açıdan bir haksızlık olduğu fikri de işlenecektir. Bu bağlamda çalışma, birkaç temel araştırma sorusunu ele alarak bu tartışmalara katkıda bulunacaktır. İlk olarak, milliyetçilik ve faşizm arasındaki temel ideolojik farklılıklar nelerdir? İkincisi, faşizm totaliter kontrol lehine demokratik ilkelerin altını oyarken, milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, demokratik yönetimle nasıl bir ilişki sürdürmektedir? Üçüncü olarak, milliyetçilik ve faşizm, özellikle ulusal kimlik, devlet ve iktidara yaklaşımları açısından ne gibi benzerlikler taşımaktadır? sorularına yanıt aranmıştır. Her iki ideoloji de ulusu savunduğunu iddia etse de temel motivasyonları, yöntemleri ve sonuçları önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Soruların yanıtları bu perspektiften yanıtlanmış ve çalışma boyunca her iki ideolojinin de incelikli bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Son iki yüz yılın en tartışmalı kavramlarından birisi olan milliyetçilik, zaman zaman otoriter ve hatta totaliter bir doğaya sahip olduğundan bahisle pejoratif bir içerikle anılmakta ve eleştirilmekte iken

---

¹ Totalitarizm, bir devletin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanların tamamını kapsamlı ve merkeziyetçi bir şekilde kontrol altına tutmayı amaçlayan, bireysel özgürlükleri tamamen ortadan kaldırarak toplumun her yönüne sirayet eden ve onu düzenleyen bir yönetim biçimidir. Bunun yanı sıra kavram siyasal iktidarın sınırlandırılmadığı, ideolojinin mutlak bir rehber olduğu ve bireylerin devlete tamamen tabi kılındığı bir yapıyı ifade etmektedir.

kimi zaman ise demokratik rejimlerin harcı şeklinde telakki edilmektedir. Milliyetçilik konusunda pek çok düşünür farklı tanımlamalara yer vermektedir. Örneğin Kellas'a göre milliyetçilik bir ideoloji ve davranış şekli, Kedouri'ye göre bir doktrin, Smith'e göre bir ideolojik hareket, Gellner'a göre bir siyasi ilke ve Calhoun'a göre bir söylemdir (Buçukcu, 2020, s. 67). Milliyetçilik, özünde, ister dil, kültür, tarih isterse de paylaşılan siyasi değerler temelinde olsun, ortak bir kimliği paylaşan bir grup insan arasında birliği teşvik etmeye çalışan bir ideolojidir (Çiçek, 2024b, s. 9; Smith, 2009). Tarihsel olarak milliyetçilik, ortak siyasi değerleri ve vatandaşlığı vurgulayan ABD ve Fransa gibi ülkelerin sivil milliyetçiliğinden, ırksal veya etnik saflığı vurgulayan Almanya veya Japonya'nın etnik milliyetçiliğine kadar farklı biçimler almıştır (Breuer, 2017; Dural, 2018; Kedourie, 2017). Bu farklılıklara rağmen milliyetçiliğin, özellikle etnik dışlayıcılıktan ziyade yurttaşlık ilkelerine dayandığında, demokratik yönetimle bir arada var olabildiği ve uyum sağlayabildiği kanıtlanmıştır (Köktürk, 2016, s. 16; Tamir, 1993; Tamir ve Rodrik, 2019). Buna karşılık faşizm, doğası gereği totaliter bir ideolojidir ve toplumun tüm yönlerini devletin hizmetinde kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'daki gibi faşist rejimler aşırı milliyetçiliğe dayanmakla birlikte, bu kavramı bireysel hakları, ifade özgürlüğünü ve demokratik katılımı bastıran katı, otoriter bir yapıya bağlayarak çarpıtmaktadırlar. Faşizm ulus-devleti yüceltmektedir ancak bunu sadece bir güç aracı olarak yapmaktadır ve amaçlarına ulaşmak için sıklıkla militarizm, propaganda ve şiddet kullanmaktadır. Demokrasi çerçevesinde siyasi katılımı teşvik edebilen milliyetçiliğin aksine, faşizm gücü tek bir liderin ya da partinin elinde merkezileştirerek demokratik kurumları yok etmektedir.

Bu çalışmada kullanılan metodoloji, milliyetçilik ve faşizmi inceleyen temel siyaset teorisi metinlerinin karşılaştırmalı bir analizi olmuştur ve bu ideolojiler üzerine yapılmış çalışmalarından yararlanılmıştır. Çeşitli araştırmacıların milliyetçiliğe ilişkin görüşleri, bu ideolojinin tarihsel olarak nasıl geliştiğini ve demokratik yönetimle nasıl etkileşime girdiğini anlamak için bir temel oluşturacaktır. Aynı zamanda, faşizm üzerine çalışmış araştırmacıların eserleri, faşizmin anti-demokratik doğası ve totaliter kontrol vurgusu üzerine eleştirel perspektifler sunmaktadır. Bu çalışmada, literatürde yer alan milliyetçilik ve faşizm araştırmalarından ilhamla hem teorik hem de tarihsel perspektifler kullanılmış, milliyetçilik ve faşizmin hem teoride hem de pratikte nasıl karşılaştırıldığına dair bir anlayış ortaya koyulmuştur.

Çalışma ilk araştırma sorusunu yanıtlarken milliyetçilik ve faşizm arasındaki temel farklılıkları vurgulayacaktır. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, aynı siyasi ve hukuki çerçeveye bağlılık göstermeleri koşuluyla, farklı halkların tek bir siyasi varlık içinde yer almasına izin vermektedir (Tamir, 2019, s. 425). Öte yandan faşizm, devletin katı ideallerine uymayan herkesi dışlayan homojen bir toplum yaratmaya çalışmaktadır (Okyayuz, 2018, s. 412). Milliyetçilik vatandaşları siyasi sürece katılmaya teşvik ederek kapsayıcılığı ve demokrasiyi destekleyebilirken, faşizm siyasi katılımı bastırır, bunun yerine devlete ve liderine tam sadakat talep eder. İkinci araştırma sorusu, milliyetçiliğin demokrasi ile ilişkisini nasıl sürdürdüğünü araştıracaktır. Sivil milliyetçiliğin eşitlik, özgürlük ve halk egemenliği gibi paylaşılan demokratik değerler aracılığıyla ulusal birliğe yaptığı vurgu, siyasi katılıma elverişli bir ortam yaratır (Durgun, 2014, s. 51). Bu çerçevede, bireyler sivil hayata katılmaya teşvik edilir ve böylece demokratik normlar ve uygulamalar güçlendirilir. Buna karşılık faşizm demokrasiyi reddetmekle kalmaz, onu yok etmek için aktif olarak çalışır ve demokratik kurumların yerine muhalefete veya çoğulculuğa yer vermeyen merkezi, otoriter bir rejim getirir. Son olarak çalışma, milliyetçilik ve faşizm arasındaki benzerlikleri araştıran üçüncü araştırma sorusunu ele alacaktır. Aralarındaki derin farklılıklara rağmen, her iki ideoloji de ulusal kimliğin önemine ve ulusa sadakatin önemine güçlü bir vurgu yapmaktadır. Milliyetçilik ve faşizmin her ikisi de birliği ve kolektif kimliği teşvik etmek için bayraklar ve marşlar gibi ulusal sembolleri kullanmaktadır. Bununla birlikte, milliyetçilik bu birliği demokratik katılım ve paylaşılan değerler yoluyla inşa etmeye çalışırken, faşizm bu duyguları gücü tek bir liderin veya partinin elinde toplamak için manipüle etmektedir.

Milliyetçilik ve faşizmin 20. yüzyıldaki tarihsel örnekleri bu karşılaştırmalı analiz için verimli bir zemin sunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve devrim sonrası Fransa'daki demokratik

hareketlerde görülen sivil milliyetçilik, milliyetçiliğin demokratik yönetim için nasıl bir temel oluşturabileceğini göstermektedir (Durgun, 2018, s. 106). Bu uluslar milliyetçiliği ortak bir amaç duygusunu beslemek için kullanırken aynı zamanda siyasi katılıma, çoğulculuğa ve bireysel hakların korunmasına da izin vermiştir. Buna karşılık faşizm, Hitler ve Mussolini rejimlerinde görüldüğü üzere, milliyetçiliğin aşırı bir şekle büründüğünde totaliter kontrolü meşrulaştırmak için nasıl kullanılabileceğine dair çarpıcı tarihsel uyarılar sunmaktadır. Özetle, bu çalışma milliyetçilik ve faşizmin ideolojik farklılıklarını ve demokrasiyle olan farklı ilişkilerini vurgulayarak kapsamlı bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, demokratik toplumlarda birleştirici bir güç olarak hareket edebilir, ortak değerleri ve kolektif sorumluluğu teşvik edebilir (Öğün, 2004, s. 176). Ancak faşizm, milliyetçiliğin tehlikeli bir çarpıtmasını temsil etmekte, onu totaliter kontrol ve demokratik kurumların bastırılması için bir araca dönüştürmektedir. Çalışma bu ideolojileri karşılaştırarak, milliyetçiliğin siyasi sistemleri şekillendirmedeki rolü ve hem demokratik katılım hem de otoriter istismar potansiyeli üzerine süregelen akademik söyleme katkıda bulunma iddiasındadır. Bu karşılaştırmalı analiz sayesinde çalışma, milliyetçilik ve faşizm arasındaki nüanslı ayrımlara ışık tutacak ve hem teorik olarak temellendirilmiş hem de tarihsel olarak bilgilendirilmiş bir perspektif sunacaktır. Milliyetçilik günümüz küresel siyasetinde güçlü bir kuvvet olmaya devam ettiğinden, hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurma potansiyelini anlamak kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, milliyetçiliğin faşizmle olan ilişkisini inceleyerek, bu iki hareketin modern dünyada izlediği ve etkilemeye devam ettiği ideolojik ve siyasi yörüngeleri değerlendirmek için bir çerçeve sunmaktadır.

2. MİLLİYETÇİLİK VE FAŞİZMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Milliyetçilik ve faşizm ideolojileri, genellikle benzer bağlamlarda tartışılrsa da temelde farklı ilkeleri ve siyasi yörüngeleri bünyesinde barındırmaktadır. Her iki ideoloji de ulusun rolünü merkeze almakla birlikte bireysel haklar ve toplumsal yapıya yaklaşımlarında önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Milliyetçilik ve faşizmin temel ilkelerini anlamak, ideolojik temellerini, tarihsel gelişimlerini ve faşizmin totaliter vizyonuna karşılık sivil ve etnik milliyetçilik arasındaki ayrımları derinlemesine incelemeyi gerektirir. Bu bölüm, milliyetçilik ve faşizmin kavramsallaştırmasını sunarak hem ideolojik karşıtlıkların hem de zaman zaman politik olarak birbirleriyle karıştırılmalarına yol açan temel faktörlerin altını çizmektedir.

Milliyetçilik, özünde dil, kültür, tarih veya siyasi değerler temelinde ortak bir kimliği paylaşan insanların egemen bir devlet içinde kendilerini yönetmeleri gerektiği fikrine dayanan bir ideolojidir (Eriksen, 2004, s. 152; Turan, 2022, s. 39). Tarih boyunca bağımsızlık, devlet kurma ve siyasi birleşme hareketlerini körükleyen bir ilke olarak milliyetçilik bir ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını vurgular. Ulus, siyasi örgütlenmenin doğal birimi olarak görülür ve milliyetçiliğin birincil amacı devletin sınırlarını ulusun sınırlarıyla uyumlu hale getirmektir (Gellner, 2018, s. 20). Bir ideoloji olarak milliyetçilik 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu ideoloji, meşru hükümetin halkın iradesini yansıtmaması gerektiği fikrini ortaya atan Fransız ve Amerikan devrimleriyle önem kazanmıştır. Bu anlamda milliyetçilik, imparatorlukların çöküşü ve ulus-devletlerin yükselişinde görüldüğü gibi, başlangıçta demokratik özlemler ve hanedan yönetiminin reddiyle bağlantılıdır. Milliyetçiliğin felsefi temelleri, ulusal kimliğin oluşumunda kültürün önemini vurgulayan Herder ve ulusal kendi kaderini tayin hakkını savunan Giuseppe Mazzini gibi düşünürler tarafından atılmıştır (Çiçek, 2024b, s. 7).

Milliyetçiliğin merkezi yönlerinden biri, bireyleri bir ulusun üyeleri olarak birbirine bağlayan kolektif aidiyet duygusu olan ulusal kimliğe odaklanmasıdır. Ulusal kimlik ortak dil, kültürel uygulamalar, tarihi deneyimler veya siyasi değerlere dayanabilir (Dural, 2018; Köktürk, 2016; Şahin, 2007). Milliyetçilik, ulusal birlik ve beraberliğin önemini vurgulayarak bu kimliği teşvik etmeye ve korumaya çalışır. Ancak, bu birliğin spesifik doğası, söz konusu milliyetçiliğin sivil veya etnik olmasına bağlı olarak önemli ölçüde değişebilmektedir. Sivil milliyetçilik ile etnik milliyetçilik arasındaki ayrım,

milliyetçilik ideolojisi içindeki en önemli ayrımlardan biridir. Sivil milliyetçilik, paylaşılan siyasi değerlere, vatandaşlığa ve ortak bir dizi demokratik kurum ve yasaya bağlılığa dayanan kapsayıcı bir milliyetçilik biçimidir. Sivil milliyetçilikte, ulusa üyelik etnik köken veya ırkla değil, kişinin ulusun sivil yaşamına katılımıyla belirlenir. Sivil milliyetçiliğin örnekleri, ulusun öncelikle özgürlük, eşitlik ve adalet gibi ortak siyasi idealler açısından tanımlandığı Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi ülkelerde görülebilir. Sivil milliyetçilik, farklı etnik veya kültürel geçmişlerden gelen bireylerin, aynı sivil ilkelere bağlı kaldıkları sürece birleşik bir siyasi topluluğun parçası olarak bir araya gelebilecekleri fikrini teşvik eder (Çiçek ve Taylan, 2023; Uzun, 2020).

Buna karşılık etnik milliyetçilik, ulusun ortak bir etnik miras, dil veya soy tarafından tanımlandığı fikrine dayanır. Etnik milliyetçilik, ulusa üyeliği belirli bir etnik geçmişi paylaşanlarla sınırladığı için doğası gereği dışlayıcıdır. Milliyetçiliğin bu biçimi, genellikle kapsayıcılık pahasına, etnik grubun kültürel ve dilsel kimliğinin korunmasını vurgulama eğilimindedir (Burgoyne, 2000; Tamir, 2019). Etnik milliyetçilik, birleşik bir Alman devleti fikrinin ortak bir Cermen mirası kavramına yakından bağlı olduğu Otto von Bismarck liderliğindeki Almanya'nın tarihsel örneklerinde ve Balkanlardaki etnik gerilimler veya Hindistan'da Hindu milliyetçiliğinin yükselişi gibi çağdaş durumlarda görülebilir.

Sivil ve etnik milliyetçilik arasındaki gerilim, milliyetçiliğin demokrasi ve kapsayıcılık ilkeleriyle bir arada var olup olamayacağına dair daha geniş bir soruyu yansıtmaktadır. Ortak siyasi değerlere ve kapsayıcı vatandaşlığa vurgu yapan sivil milliyetçilik, demokratik yönetimle yakından uyumludur. Ulus içinde çoğulculuğa izin verir ve siyasi katılımı, bireysel haklara saygıyı ve hukukun üstünlüğünü teşvik eder (Yack, 1996). Ancak etnik milliyetçilik, genellikle belirli bir etnik grubun çıkarlarını diğerlerine göre ön planda tuttuğu ve azınlıklara karşı ayrımcılığı ve hatta şiddeti meşrulaştırmak için kullanılabilirdiği için dışlayıcı uygulamalara yol açabilir (Smith, 1994). Milliyetçiliğin kapsayıcı ve dışlayıcı biçimleri arasındaki bu ikilik, milliyetçiliğin içinde işlediği daha geniş ideolojik çerçeveyi anlamak için merkezi önemdedir. Bu içsel farklılıklara rağmen, milliyetçilik bir bütün olarak özünde anti-demokratik değildir. Siyasi seferberlik için bir güç olabilir, vatandaşları devletlerinin yönetimine katılmaya teşvik edebilir ve kolektif sorumluluk duygusunu geliştirebilir. Milliyetçilik ayrıca, özellikle ulusal kimliğin farklı gruplardan oluşturulması gereken çok etnikli veya sömürge sonrası devletlerde, farklı nüfusları ortak bir kimlik altında birleştirmede kilit bir rol oynayabilme potansiyeline sahiptir. Bu şekilde, milliyetçilik esnek ve uyarlanabilir; aldığı biçime ve uygulandığı bağlama bağlı olarak demokratik çerçeveler içinde olduğu kadar daha otoriter yapılar içinde de işlev görmektedir.

Faşizm ise 20. yüzyılın başlarında liberal demokrasi, sosyalizm ve komünizme karşı doğrudan bir tepki olarak ortaya çıkan totaliter bir ideolojidir. Demokrasi ile uyumlu olabilen milliyetçiliğin aksine, faşizm doğası gereği totaliter ve anti-demokratiktir. Faşizm, toplumun tüm yönlerinin iktidar partisinin veya liderinin iradesine tabi olduğu merkezi, diktatoryal bir devlet kurmayı amaçlar (Karatepe, 2014, s. 139). Faşist devlet, muhalefetin bastırılması, kontrolü sürdürmek için propaganda ve şiddetin kullanılması ve ulusun organik, homojen bir varlık olarak yüceltilmesi ile karakterize edilir. Faşizm özünde aşırı milliyetçiliğe dayanan bir ideolojidir fakat geleneksel milliyetçilikten temel açıdan birkaç farklılık gösterir. Faşizm sadece ulusun üstünlüğünü değil, aynı zamanda ulusal iradenin somutlaşmış hali olarak devletin üstünlüğünü de vurgulamaktadır. Faşist düşüncede devlet nihai otorite olarak görülmekte ve tüm bireylerin kendi kişisel çıkarlarını devlet tarafından tanımlanan ulusun kolektif çıkarlarına tabi kılmaları beklenmektedir. Faşizm çoğulculuk ve siyasi rekabet fikrini reddetmekte, bunları zayıflık ve bölünme kaynağı olarak görmektedir. Bunun yerine faşizm, gücün otoritesi sorgulanmayan güçlü bir liderin elinde toplandığı tek partili bir sistemi teşvik etmektedir (Paxton, 1998).

Faşizmin 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da yükselişi dönemin sosyo-politik koşullarına bağlanabilir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından birçok Avrupa ülkesi ekonomik zorluklar, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluk yaşamıştır. Özellikle Benito Mussolini yönetimindeki İtalya ve Adolf Hitler yönetimindeki Almanya'daki faşist hareketler, otoriter yönetim yoluyla ulusal yenilenme ve güçlenme

vizyonu sunarak bu koşullardan yararlanmıştı. Faşizm ve dolayısıyla faşistler o dönemde ulusal gururu yeniden tesis etmeyi, ekonomiyi yeniden inşa etmeyi ve gerekirse güç kullanarak siyasi muhalefeti ortadan kaldırmayı vaat ediyordu. Faşizmin belirleyici özelliklerinden biri, ulusun iradesini temsil eden güçlü, karizmatik bir lidere duyulan ihtiyaca yaptığı vurgudur. Bu lider genellikle yanılmaz olarak tasvir edilir ve kendisine devlet üzerinde neredeyse mutlak bir güç verilir (Çetin, 2022, s. 444). Faşist rejimlerde lider sadece siyasi bir figür değildir, çoğu zaman ulusun tarihsel kaderini temsil eden yarı-efsanevi bir figür olarak saygı görür. Bu liderlik kültürü, gücün tek bir kişi ya da partinin elinde toplanmasını meşrulaştırmaya hizmet ettiği için faşist ideolojinin merkezinde yer almaktadır. Faşizm ayrıca militarizme ve şiddetin siyasi hedeflere ulaşmak için meşru bir araç olarak kullanılmasına da büyük önem vermektedir (Kallis, 2006, s. 27). Faşist rejimler savaşı ve çatışmayı ulusal gücün ve canlılığın ifadesi olarak yüceltirken diğer uluslar üzerinde hâkimiyet kurmak için ise genellikle saldırgan yayılcı politikalar izlemeyi tercih ederler. Faşist devlet son derece askerleşmiştir ve silahlı kuvvetler hem iç hem de dış politikada merkezi bir rol oynar. Hitler ve Mussolini gibi faşist liderler, rejimlerinin gücünü güvence altına almak ve ideolojik amaçlarını ilerletmek için askeri fetihleri bir araç olarak kullanmıştır (Paxton, 2020).

Faşizmin bir diğer önemli yönü de demokrasiyi ve demokratik kurumları reddetmesidir. Faşizm demokrasiyi zayıf, verimsiz ve ulusun ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olarak kodlamaktadır. Demokratik yönetim yerine faşizm, karar alma gücünün iktidar partisi ve liderinin elinde toplandığı son derece merkezileşmiş bir devleti elzem görmektedir (Yonke, 2012, ss. 35-36). Demokrasinin bu şekilde reddedilmesine siyasi muhalefetin bastırılması, medyanın kontrolü ve kamuoyunu şekillendirmek için propaganda kullanımı eşlik etmektedir. Faşist rejimler genellikle halk arasında birlik ve amaç duygusunu geliştirmek için kitlesel mitingler, semboller ve sloganlar kullanırken aynı zamanda muhalefet veya alternatif bakış açıları da dâhil olmak üzere her türlü itiraz aktörünü ya da alanını ortadan kaldırmaktadır. Milliyetçiliğe dayanmasına rağmen, faşizm ulusal kimlik kavramını katı, hiyerarşik bir sosyal düzene bağlayarak bu ideolojiyi temelden çarpıtmaktadır. Faşist ideolojide ulus, etnik azınlıklar ve siyasi muhalifler gibi iç tehditlerden veya yabancı güçler gibi dış tehditlerden korunması gereken homojen, organik bir varlık olarak görülmektedir. Bu durum, ulusal topluluğun dışında olduğu düşünülenlerin dışlanmasına ve zulme uğramasına yol açarak, Nazi Almanyası'nın Yahudilere, Romanlara ve diğer marjinal gruplara yönelik politikalarında görüldüğü gibi, genellikle ırk ayrımcılığı, etnik temizlik veya soykırım politikalarıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, milliyetçilik ve faşizm, ulusal kimliğe ve devletin önemine yaptıkları vurgu bakımından bazı benzerlikler taşısalar da, ideolojik temelleri ve siyasi hedefleri bakımından keskin bir şekilde ayrılmaktadırlar. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, demokratik değerler ve kurumlarla bir arada var olabilirken, faşizm doğası gereği anti-demokratiktir, muhalefetin ezildiği ve liderin gücünün mutlak olduğu totaliter bir devlet kurmayı amaçlamaktadır. Bu iki ideoloji arasındaki farkları anlamak, hem tarihsel hem de çağdaş siyasi bağlamlardaki rollerini değerlendirmek için çok önemlidir.

3. MİLLİYETÇİLİĞİN DEMOKRASI İLE UYUMLULUĞU

Milliyetçilik bir ideoloji olarak çoğu zaman ya bir bütünleşme gücü ya da bir bölünme nedeni olarak algılanmıştır (Karadağ ve Yaman, 2019, s. 86). Ancak demokratik bağlamda milliyetçilik, bir ulusun sosyal dokusunu güçlendiren, demokratik ilkeleri pekiştiren ve siyasi katılımı teşvik eden birleştirici bir güce dönüşebilme kapasitesine sahiptir. Milliyetçiliğin demokrasiyle uyumu, ağırlıklı olarak dışlayıcı etnik bağlardan ziyade eşitlik, özgürlük ve halk egemenliği gibi ortak değerler aracılığıyla birliği vurgulayan sivil biçiminde yatmaktadır. Bu bölümde sivil milliyetçiliğin demokrasiyle nasıl uyumlu olduğu ele alınmıştır. Ayrıca sivil milliyetçiliğin ulusal birliği teşvik ederek, bireysel hakları koruyarak ve yönetime kolektif katılımı teşvik ederek demokrasinin temel ilkelerini nasıl geliştirdiğini incelenmiştir.

Sivil milliyetçilik, bir ulusun birliğinin etnik homojenlikten değil, demokratik değer ve kurumlara kolektif bağlılıktan kaynaklandığı fikrine dayanır. Bu milliyetçilik biçimi, ulusal kimliğin temel

bileşenleri olarak kanun önünde eşitliği, siyasi katılımı ve bireysel özgürlüklerin korunmasını vurgulamaktadır. Ulusal aidiyeti soy bağına bağlayarak genellikle dışlamayı teşvik eden etnik milliyetçiliğin aksine, sivil milliyetçilik tüm vatandaşların etnik kökenlerine bakılmaksızın ulusun siyasi yaşamına katılmalarına izin vererek kapsayıcılığı teşvik etmektedir (Tamir, 2019, ss. 424-425). Bu anlamda, sivil milliyetçilik çoğulculuk, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü gibi demokratik ilkelerle yakından uyumludur. Sivil milliyetçiliğin kilit yönlerinden biri, meşru otoritenin halkın iradesinden kaynaklandığı fikri olan halk egemenliğine olan bağlılığıdır. Sivil milliyetçilikte hükümetler, halkın kolektif iradesinin bir yansıması olarak görülür ve hükümetlerin siyasi meşruiyeti özgür ve adil seçimler yoluyla elde edilir. Bu ilke, devletin gücünün vatandaşlara ait olmasını ve yönetimin onların rızasıyla gerçekleştirilmesini sağladığı için son derece demokratiktir. Bu sivil biçimiyle milliyetçilik, halk arasında sahiplenme ve sorumluluk duygusunu geliştirerek vatandaşları demokratik süreçlere aktif olarak katılmaya ve ulusu birbirine bağlayan değerleri korumaya teşvik etmektedir (Lecours, 2000).

Sivil milliyetçilik aynı zamanda demokratik yönetimin temel taşlarından biri olan eşitliğin önemini de vurgulamaktadır. Demokratik toplumlarda tüm vatandaşlar yasalar önünde eşittir ve siyasi hakları etnik, dini veya kültürel farklılıklarına bakılmaksızın korunmaktadır. Sivil milliyetçilik, etnik veya ırksal kimlikten ziyade paylaşılan demokratik değerlere dayalı ulusal birliği vurgulayarak bu ilkeyi pekiştirir. Bu kapsayıcı yaklaşım, farklı grupların ulusal toplum içinde bütünleşmesini sağlayarak sosyal uyumu teşvik eder ve iç çatışma potansiyelini azaltır. Sivil milliyetçilik, tüm vatandaşlar arasında aidiyet duygusunu teşvik ederek demokratik eşitlik idealini destekler ve daha adil ve istikrarlı bir toplum yaratılmasına yardımcı olmaktadır.

Milliyetçilik ve demokrasi arasındaki uyumun örnekleri, sivil milliyetçiliğin ulusal kimlik ve demokratik kurumların şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Hindistan gibi ülkelerde görülebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde “Amerikan Rüyası” kavramı ve herkes için özgürlük, eşitlik ve adalet taahhüdü, etnik ve kültürel farklılıkların ötesine geçen birleştirici ilkeler olarak hizmet etmiştir. Kökleri yurttaşlık değerlerine dayanan Amerikan milliyetçiliği, ülkenin etnik çeşitliliğini barındırırken ulusal birlik duygusunun korunmasına yardımcı olmuştur (Beer, 1978; Helbling, 2009). Benzer şekilde Fransa'da da özgürlük, eşitlik, kardeşlik idealleri Fransız ulusal kimliğinin temelini oluştururken, Fransız Cumhuriyeti'nin laiklik ve eşit vatandaşlık vurgusu milliyetçilik ve demokrasi arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlamıştır (Greenfeld, 2017). Hindistan'da muazzam kültürel ve dilsel çeşitliliğine rağmen, sivil milliyetçilik 1947'deki bağımsızlığından bu yana ulusal birliğin korunmasında ve ülkenin demokratik çerçevesinin desteklenmesinde etkili olmuştur (Jayal, 2019; Seth, 1999).

Demokratik sistemlerde devlet, milliyetçiliğin gelişmesinde ve ifade edilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Milliyetçilik, demokratik ilkelerle uyumlu olduğunda, vatandaşların yönetime katılmasına olanak tanıyan mekanizmalar aracılığıyla ulusal çıkarı korumayı ve geliştirmeyi amaçlar (Lubbers ve Meuleman, 2016). Devlet ulusal birliğin garantörü olarak hizmet eder, siyasi topluluğun bir arada kalmasını sağlarken bireysel hakları da korur. Bu şekilde, milliyetçilik ve demokrasi birlikte çalışmaktadır ve devlet ulusun kolektif kimliği ile vatandaşların bireysel özgürlükleri arasında arabuluculuk görevi görmektedir. Milliyetçiliğin demokrasiyi desteklemesinin en önemli yollarından biri siyasi katılımı teşvik etmesidir. Sivil milliyetçi sistemlerde vatandaşlar pasif özneler değil, ülkelerinin yönetiminde aktif katılımcılardır. Milliyetçilik vatandaşlara bir görev ve sorumluluk duygusu aşılayarak onları oy verme, aday olma veya kamusal tartışmalara katılma gibi siyasi süreçlere dâhil olmaya motive etmektedir. Bu aktif katılım, hükümetin halka karşı sorumlu olmasını ve vatandaşların hayatlarını etkileyen politikaların şekillendirilmesinde doğrudan bir role sahip olmasını sağladığından, sağlıklı bir demokrasinin işleyişi için gereklidir.

Dahası, demokratik bağlamlarda milliyetçilik, bireysel haklara zarar vermeden toplumsal uyumu teşvik etmektedir. Demokratik değerlere dayalı ortak bir ulusal kimliği teşvik eden sivil milliyetçilik,

vatandaşlar arasında bir dayanışma duygusu yaratmaya yardımcı olarak toplumsal parçalanma potansiyelini azaltmaktadır. Bu uyum, etnik veya kültürel hatlar boyunca bölünme riskinin önemli olabileceği çok kültürlü veya çok etnikli toplumlarda özellikle önemlidir (Çiçek, 2024a). Sivil milliyetçilik, farklı grupların kendi kimliklerini terk etmelerini gerektirmeden ulusal topluma entegre edilmeleri için bir çerçeve sunmaktadır. Böylece sivil milliyetçilik, ulusal birliğin temeli olarak demokratik ilkelere ortak bir bağlılığı vurgulamakta ve hem çeşitliliğe hem de uyuma izin vermektedir. Devletin demokratik bir çerçevede milliyetçiliği teşvik etmedeki rolü, ulusal çıkarlar ile bireysel hakların korunması arasında denge kurma kapasitesinde de kendini gösterir. Milliyetçilik, demokratik kurumlar aracılığıyla kanalize edildiğinde, ulusal politikaların halkın kolektif iradesini yansıtmasını sağlarken aynı zamanda azınlıkların haklarını korur ve sivil özgürlükleri güvence altına alır (Çiçek, 2024a, ss. 247-248; Tamir, 1993). Bu bağlamda devlet hem ulusun egemenliğinin koruyucusu hem de bireysel özgürlüklerin savunucusu olarak hareket eder. Bu ikili rol, gücün birkaç kişinin elinde toplanmasını önlediği ve ulusun çıkarlarının kişisel özgürlükler pahasına olmamasını sağladığı için ulusal birlik ve demokratik yönetim arasındaki dengeyi korumak için gereklidir.

Milliyetçiliğin demokrasiyle uyumluluğunun bir diğer önemli yönü de temel demokratik değerleri korurken değişen koşullara uyum sağlama yeteneğidir. Katı ve otoriter bir ulusal kimlik vizyonu dayatmaya çalışan faşizmin aksine, sivil milliyetçilik esneklik ve halkın değişen ihtiyaç ve isteklerini yansıtacak şekilde evrim geçirebilir. Bu uyarlanabilirlik demokratik ulusların güçlü bir ulusal kimlik duygusunu korurken göç, küreselleşme ve sosyal değişim gibi zorlukların üstesinden gelebilmelerini sağlar. Bu anlamda milliyetçilik, demokratik düzeni hem koruyan hem de yenileyen dinamik bir güç haline gelir (Durgun, 2014, s. 45) ve ulusun dış ve iç baskılar karşısında birlik içinde kalmasını sağlar. Dahası, milliyetçiliğin demokrasideki rolü ulusal kendi kaderini tayin kavramıyla yakından bağlantılıdır. Demokratik bir sistemde, bir halkın kendi siyasi statüsünü belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sürdürme hakkı temel bir ilkedir. Milliyetçilik, özellikle sömürgecilik sonrası bağlamlarda, bağımsızlık ve özyönetim hareketlerinin arkasındaki itici güç olmuştur (Doran, 2019; Go ve Watson, 2019). Bir ulusun kendi kendini yönetme hakkını savunan milliyetçilik, demokratik halk egemenliği ilkesi ve meşru otoritenin halktan geldiği inancıyla uyumludur.

Ancak milliyetçiliğin dışlayıcı olmaması ya da belirli grupların marjinalleşmesine yol açmaması için demokratik çerçeveler içinde dikkatle yönetilmesi gerekir. Sivil milliyetçilik kapsayıcılığı teşvik etse de milliyetçi hareketlerin belirli bir etnik grubun çıkarlarını diğerlerine göre ön planda tutarak etno-milliyetçi bir yapıya bürünme riski her zaman vardır. Bu değişim, bölünmeyi teşvik ederek ve ulusal topluluk içinde hiyerarşiler yaratarak demokratik ilkelerin altını oyabilir. Bu nedenle, demokratik devletlerin etnik veya ırksal kimlikten ziyade ortak yurttaşlık değerlerine dayanan bir milliyetçilik biçimini teşvik etmesi çok önemlidir. Sonuç olarak, milliyetçiliğin demokrasiyle uyumu, vatandaşları eşitlik, özgürlük ve halk egemenliği gibi demokratik değerlere ortak bir bağlılık etrafında birleştirme becerisinde yatmaktadır. Özellikle sivil milliyetçilik, bireysel haklara veya çoğulculuğa zarar vermeden ulusal birliği teşvik eder ve bu da onu birçok demokratik devletin temel bir bileşeni haline getirir. Demokratik mekanizmalar aracılığıyla devlet, ulusal çıkarların tüm vatandaşların haklarını korurken halkın iradesini yansıtacak şekilde takip edilmesini sağlayarak milliyetçiliğin teşvik edilmesinde kilit bir rol oynar. Bu anlamda milliyetçilik, demokratik ilkelerle uyumlu hale getirildiğinde, sosyal uyum, siyasi katılım ve ulusal birlik için güçlü bir güç haline gelir ve ulusların demokratik bütünlüklerini korurken modern yönetişimin zorluklarının üstesinden gelmelerine olanak tanır.

4. TOTALİTER BİR İDEOLOJİ OLARAK FAŞİZM

Faşizm, demokratik ilkeleri reddetmesi ve merkezi, otoriter bir devleti savunmasıyla tanımlanan 20. yüzyılın en aşırı siyasi ideolojilerinden biridir. Faşizmin totaliter doğası, tekil, hiyerarşik bir iktidar yapısı aracılığıyla toplumun tüm yönlerini -siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel- kontrol etme arzusunda kendini göstermektedir. Gücün dağıtıldığı ve denge ve denetime tabi olduğu demokratik

veya çoğulcu sistemlerin aksine, faşizm her türlü muhalefeti ortadan kaldırarak hayatın her yönünü dikte eden monolitik bir devlet yaratmayı amaçlamaktadır. Faşizmin ideolojik temelleri aşırı milliyetçiliğe, militarizme ve devletin mutlak üstünlüğüne olan inanca dayanır ve bireysel özgürlükler ve demokratik yönetimle doğası gereği bağdaşmayan bir sisteme yol açmaktadır.

Faşizm, reddiyelerin ideolojisidir ve neyi savunduğundan çok nelere reddiye verdiği ile bu ideolojinin doğasını analiz etmek daha doğru bir yöntemdir. Faşizmin totaliter doğası en belirgin şekilde demokrasiyi ve çoğulculuğu reddetmesinde ortaya çıkar (Çetin, 2007, ss. 147-148). Adolf Hitler yönetimindeki Nazi Almanyası ve Benito Mussolini yönetimindeki İtalya gibi faşist rejimler demokratik kurumları zayıf, verimsiz ve temelde devletin ihtiyaçlarıyla uyumsuz olarak görmüştür. Faşist ideolojide demokrasinin tartışma, uzlaşma ve siyasi rekabete yaptığı vurgu ulusal birlik ve güç için bir tehdit olarak görülür. Buna karşın faşizm, kararlı ve müdahale olmaksızın hareket edebilen tekil, merkezi bir otoriteyi savunmaktadır (Kaya, 2023, s. 124). Demokrasinin bu şekilde reddedilmesi sadece retorikte kalmaz, siyasi partilerin bastırılması, temsili kurumların dağıtılması ve tek partili bir devletin kurulması yoluyla hayata geçirilir. Bir toplumda birden fazla siyasi, sosyal ve kültürel grubun varlığına izin veren çoğulculuk, faşizm için *anathema*'dır. Faşist rejimler çoğulculuğu bölücü ve tehlikeli olarak görür, çünkü çoğulculuk düşünce ve görüş çeşitliliğini teşvik eder ve faşistler bunun devleti zayıflattığına inanır. Çoğulculuk yerine faşizm, tüm bireylerin aynı ideolojik ve kültürel standartlara uymasının beklendiği monolitik bir toplumu teşvik eder (Antliff, 2002, s. 165; Wilford, 2014). Toplumun bu şekilde homojenleştirilmesi, eğitim, kültür ve medyanın devlet tarafından kontrol edilmesiyle sağlanır; bu kontrollerin hepsi de nüfusa egemen rejimin değer ve inançlarını aşılacak için kullanılır.

Faşizmin totaliter doğasının merkezinde, nüfus üzerindeki kontrolü sürdürmek için propaganda, sansür ve baskıyı kullanması yer almaktadır. Faşist rejimler kamuoyunu şekillendirmek ve lider etrafında bir kişilik kültür yaratmak için propagandaya büyük ölçüde güvenir. Örneğin Nazi Almanyası'nda Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, Hitler'i yüceltmek ve Nazi ideolojisini yaymak için büyük bir kampanya düzenlemiştir. Faşist rejimlerde propaganda sadece siyasi ikna aracı olarak değil, rejimin eylemlerinin meşrulaştırıldığı ve düşmanlarının kötülendiği alternatif bir gerçeklik yaratmak için kullanılır. Filmler, posterler, radyo yayınları ve halka açık konuşmalar aracılığıyla faşist rejimler, devleti yanılmaz ve liderini neredeyse ilahi bir figür olarak gösteren bir anlatı yaratırlar. Sansür de faşist totalitarizmde aynı derecede önemli bir rol oynamaktadır. Faşist rejimler bilgi akışını kontrol ederek muhalif seslerin yükselmesini engellemektedir ve halkın ulaşabileceği tek anlatının devlet tarafından onaylananlar olması şeklinde düzenlemektedir. Nazi Almanyası'nda, Nazi dünya görüşüyle çelişen veya eleştiren kitaplar halka açık törenlerde yakılmış ve gazeteler, radyo istasyonları ve diğer medya kuruluşları rejimin propagandasına bağlı kalmalarını sağlamak için sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir (Nastulczyk, 2016; Ritchie, 1988). Benzer şekilde, Faşist İtalya'da Mussolini hükümeti ifade özgürlüğünü engelleyen ve sadece faşizm yanlısı içeriğin halka ulaşmasını sağlayan katı sansür yasaları çıkarmıştır (Gaborik, 2021).

Siyasi şiddet, hapis ve devlet terörü şeklindeki baskı, faşist rejimlerin ayırt edici özelliklerindedir (Duman, 2017, s. 140). Faşizm sadece siyasi muhalefeti değil, sosyal, kültürel ya da entelektüel her türlü muhalefeti de ortadan kaldırmaya çalışan bir rejimdir. Nazi Almanyası'nda Gestapo (gizli polis) ve SS (paramiliter örgüt), komünistler, sosyalistler, sendikacılar, Yahudiler ve diğer azınlıklar da dâhil olmak üzere devlet düşmanı olarak görülen kişi ve grupları hedef almak için kullanılmıştır. Bu düşmanları hapsedmek ve ortadan kaldırmak için kurulan toplama kampları, rejimin iktidarını korumak için aşırı şiddet kullanmaya istekli olduğunu göstermekteydi. Faşist İtalya'da Mussolini rejimi de benzer taktikler uygulamış, siyasi muhalifleri sindirmek, hapsedmek veya ortadan kaldırmak için Kara Gömlekliler olarak bilinen paramiliter grupları kullanmıştır (Mann, 2004, ss. 102-117).

Faşizmin bir diğer belirleyici özelliği de ulusun ve devletin vücut bulmuş hali olarak görülen tek ve karizmatik bir liderin yüceltilmesidir. Bu liderlik kültürü, ulusal birlik ve sadakat için bir odak noktası

sağladığından faşist rejimlerin işleyişinin merkezinde yer almaktadır. Hitler ve Mussolini gibi faşist liderler yalnızca siyasi figürler değildir; ulusun kaderine dair eşsiz bir öngörüye sahip yanılmaz kurtarıcılar olarak tasvir edilmektedirler. Lider yasaların üstünde görülür ve otoritesi sorgulanamaz olarak kabul edilir (Çetin, 2022, s. 444; Karaca, 2018, s. 1206). Liderliğin bu şekilde yüceltilmesine genellikle faşistlerin gereksiz ve engelleyici olarak gördükleri demokratik denge ve denetleme mekanizmalarının reddi eşlik etmektedir. Nazi Almanya'sında Hitler, Alman halkının yüce lideri olarak rolünü vurgulayan bir unvan olan Führer olarak anılmaktaydı. Hitler kültürü propaganda, kamusal ritüeller ve onu Almanya'yı yüceltiğe götürecektir olağanüstü vizyona ve güce sahip bir lider olarak gösteren medya aracılığıyla dikkatlice geliştirilmiştir. Mussolini de benzer şekilde Il Duce (lider) olarak bilinmekteydi ve rejimi Mussolini'nin İtalya'nın eski ihtişamını geri getirebilecek tek kişi olduğu fikrini desteklemiştir (Cassels, 2008). Her iki durumda da liderlik kültürü, gücü tek bir kişinin elinde merkezileştirmeye ve potansiyel rakipleri ya da alternatif otorite kaynaklarını ortadan kaldırmaya hizmet etmiştir.

Faşizmin demokratik denetim ve dengeleri küçümsemesinin tehlikeleri çok büyüktür. Gücü tek bir liderin elinde toplayan faşist rejimler, kararların tek taraflı olarak ve hesap verilebilirlik olmaksızın alındığı bir ortam yaratır. Demokratik sistemlerde güç, hükümetin birden fazla koluna dağıtılır ve liderler hukukun üstünlüğüne ve halkın denetimine tabidir. Buna karşın faşizm bu güvenceleri ortadan kaldırarak liderin cezasız kalmasına izin verir. Bu hesap verebilirlik eksikliği, her ikisi de ülkeleri ve dünya için yıkıcı sonuçlara yol açan saldırgan bölgesel fetihler peşinde koşan Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'nın yayılcı politikalarında görüldüğü gibi, genellikle dizginlenemez bir güce yol açmaktadır. Dahası, faşist rejimlerdeki liderlik kültürü, halk arasında kör bir sadakat duygusunu da beslemektedir. Propaganda ve devlet kontrolündeki medya aracılığıyla vatandaşlara lidere saygı duymaları ve ona yönelik her türlü eleştiriyi hainlik olarak görmeleri öğretilir. Bu da muhalefetin sadece cesaretinin kırıldığı değil, aktif olarak cezalandırıldığı bir korku iklimi yaratmaktadır. Lider, ulusun kaderini anlama ve gerçekleştirme yeteneğine sahip tek kişi olarak sunulur ve ona yönelik her türlü muhalefet ulusun kendisine yönelik bir saldırı olarak çerçevelenir. Bu dinamik, liderin gücünü daha da pekiştirmesine ve hem hükümet içinde hem de genel nüfus arasında olası meydan okuyucuları ortadan kaldırmasına olanak tanımaktadır (Michel, 2011, s. 10).

Faşizmin totaliter doğası, militarizmi kullanması ve şiddeti yüceltmesiyle daha da güçlenir. Faşist rejimler genellikle ulusal gücün bir sembolü ve siyasi hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak güçlü bir ordunun önemini vurgulamaktadır. Nazi Almanyası'nda ordu, Hitler'in ırksal olarak saf ve bölgesel olarak geniş bir Reich vizyonunun hayati bir bileşeni olarak görülmüştür. Wehrmacht (silahlı kuvvetler) ve SS, rejimin ırksal imha ve bölgesel fetih politikalarını yürüterek hem iç baskıda hem de dış saldırganlıkta merkezi roller oynamıştır. Faşist İtalya'da Mussolini de benzer şekilde orduyu yüceltmış, Afrika ve Akdeniz'de İtalyan hâkimiyetini sağlamak için kullanmıştır.

Faşizmin demokratik süreçleri reddetmesi ve otoriterliği benimsemesi, azınlıklara ve muhalif gruplara yönelik muamelesinde de kendini göstermektedir. Faşist rejimler genellikle azınlıkları günah keçisi ilan eder, onları devletin düşmanları olarak gösterir ve halkı ortak bir amaç etrafında toplamak için bir araç olarak kullanır. Nazi Almanyası'nda bu, Almanya'nın ekonomik sıkıntıları ve siyasi istikrarsızlığından Yahudilerin sorumlu tutulduğu şiddetli bir antisemitizm biçimini almıştır (Longerich, 2010). Altı milyon Yahudi'nin sistematik olarak öldürüldüğü Holokost, faşizmin şiddet ve baskı kapasitesinin en korkunç örneklerinden biri olarak durmaktadır. Faşist İtalya'da Mussolini başlangıçta ırkçı ideolojiyi Hitler kadar güçlü bir şekilde vurgulamamış olsa da rejimi sonunda Nazi etkisi altında antisemitik yasalar ve politikalar benimsemiştir. Sonuç olarak faşizm, demokrasiyi, çoğulculuğu ve bireysel hakları reddederek merkezi, otoriter bir devlet kurmayı amaçlayan totaliter bir ideolojidir (Küçükalp, 2018; Paxton, 2020). Propaganda, sansür ve baskı yoluyla faşist rejimler halk üzerindeki kontrollerini sürdürür ve her türlü muhalefeti ortadan kaldırır. Tek ve karizmatik bir lideri yücelten liderlik kültürü, gücü daha da merkezileştirmeye ve muhalefetin vatana ihanet olarak görüldüğü bir ortam yaratmaya hizmet eder. Faşizmin totaliter doğası temelde

demokrasi ilkeleriyle bağdaşmaz ve onun mirası, kontrolsüz güç ve otoriter yönetimin tehlikelerine dair keskin bir hatırlatma işlevi görür.

5. MİLLİYETÇİLİK VE FAŞİZM ARASINDAKİ FARKLAR

Milliyetçilik ve faşizm, merkezi bir örgütlenme ilkesi olarak ulusa yaptıkları ortak vurguya rağmen, ideolojik temelleri ve siyasi sonuçları bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar en açık şekilde demokrasi, bireysel haklar ve çoğulculuğa yönelik tutumlarında gözlemlenmektedir (Hechter, 2024; Lecours, 2000). Milliyetçilik, özellikle sivil biçimiyle, demokratik katılımı, bireysel özgürlükleri ve kapsayıcılığı teşvik edebilirken, faşizm muhalefeti ortadan kaldırmayı, iktidarı sağlamlaştırmayı ve homojenliği dayatmayı amaçlayan özünde totaliter bir ideolojidir. Bu bölümde milliyetçilik ve faşizm arasındaki temel ayrımlar incelenmekte ve özellikle her iki ideolojinin demokratik yönetim, bireysel haklar ve ulusal kimlik konularına nasıl yaklaştığına odaklanılmıştır.

5.1. Milliyetçiliğin demokratik potansiyeli ve faşizmin totalitarizmi

Milliyetçilik ve faşizm arasındaki farkın özünde her ikisinin de demokrasiyle olan ilişkileri yatmaktadır. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, kendi kaderini tayin etme ve aktif siyasi katılım fikrini teşvik ederek demokratik yönetimi destekleme potansiyeline sahiptir. Sivil milliyetçilik, ulusun ortak siyasi değerleri, kurumları ve demokratik sürece bağlılığı paylaşan bireylerden oluştuğu ilkesi üzerine kuruludur. Bu çerçevede devlet halka hizmet etmek için vardır ve yönetim seçimler, temsil ve bireysel hakların korunması gibi demokratik mekanizmalar aracılığıyla yürütülür. Bu anlamda milliyetçilik, vatandaşları ortak siyasi idealler bayrağı altında bir araya getiren, aidiyet duygusunu besleyen ve devletin yönetimi için kolektif sorumluluğu teşvik eden birleştirici bir güç olarak hareket edebilir (Akıncı, 2024, s. 243). Buna karşılık, faşizm demokrasiye karşıdır. Totaliter bir ideoloji olarak faşizm, gücü genellikle tek ve karizmatik bir lider etrafında toplanan elit bir yönetici sınıfın elinde toplamaya çalışır. Faşizm çoğulculuk, serbest seçimler ve siyasi rekabet gibi demokratik ilkeleri reddeder ve bunları zayıflık ve bölünme kaynağı olarak görür (Çetin, 2007, s. 148). Bunun yerine faşizm, devletin kararlı ve müdahale olmaksızın hareket edebilen güçlü, merkezi bir otorite tarafından yönetilmesi gerektiği fikrini savunmaktadır. Faşist rejimlerde devletin gücü mutlak ve her türlü muhalefet ya da karşıtlık acımasızca bastırılır. Yönetime yönelik bu totaliter yaklaşım, her ikisi de demokratik kurumları ortadan kaldırıp yerine otoriter bir yönetim getiren Nazi Almanyası ve Faşist İtalya rejimleriyle örneklendirilebilir.

Milliyetçiliğin demokratik potansiyeli belki de en iyi, tarih boyunca birçok milliyetçi hareketin arkasındaki itici güç olan kendi kaderini tayin etme kavramıyla örneklendirilebilir (Mayall, 1999). Bir halkın kendi kendini yönetme ve siyasi kaderini belirleme hakkına sahip olması gerektiği fikri, halk egemenliğinin ve siyasi katılımın önemini vurguladığı için özünde demokratiktir. Bu anlamda milliyetçilik, özellikle ulusal grupların kendilerini sömürge veya emperyal yönetimden kurtarmaya çalıştıkları bağlamlarda, demokratik yönetişimin teşvik edilmesi için bir araç olarak hizmet edebilir (Calhoun, 1993). Örneğin, 19. ve 20. yüzyıllarda Hindistan ve Cezayir'de olduğu gibi birçok ülkenin bağımsızlığına yol açan milliyetçi hareketler, kendi kaderini tayin etme ve demokratik devletler kurma arzusuyla motive edilmiştir (Berberoglu, 2000; Gordon, 2015). Öte yandan faşizm, demokratik ilkeleri küçümsemesi ve otoriterliği benimsemesiyle karakterize edilmektedir. Faşist ideolojide kendi kaderini tayin etme kavramı, bireysel ve grup çıkarlarının devletin iradesine tabi kılınması anlamına gelecek şekilde yeniden tanımlanmıştır. Faşist rejimler otoriter yönetimlerini genellikle ulusun çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini iddia ederek meşrulaştırırlar, ancak gerçekte güç küçük bir elitin elinde toplanmıştır ve halkın nasıl yönetildikleri konusunda çok az söz hakkı vardır ya da hiç yoktur. Faşistlerin demokrasiyi reddetmesi, bu rejimlerin siyasi rekabeti bastırma biçiminde de kendini göstermektedir. Örneğin Nazi Almanyası'nda Reichstag (parlamento) hiçbir gerçek gücü olmayan zayıf ve prosedürel bir organa indirgenirken, Faşist İtalya'da Mussolini hükümeti Ulusal Faşist Parti dışındaki tüm siyasi partileri ortadan kaldırarak her türlü demokratik yönetim olasılığını fiilen sona erdirmiştir.

5.2. Bireysel haklara yaklaşım

Milliyetçilik ve faşizm arasındaki bir diğer önemli fark da bireysel haklara yaklaşımlarıdır. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, ulusal kimlik bağlamında bireysel hakların önemini kabul eder. Demokratik milliyetçi çerçevelerde, bireysel özgürlüklerin korunması, vatandaşların siyasi sürece katılmalarına ve cezalandırılma korkusu olmadan görüşlerini ifade etmelerine olanak tanıdığı için devletin işleyişi için gerekli görülür. Dolayısıyla sivil milliyetçilik, ulusun kolektif kimliği ile bireylerin hakları arasında bir denge kurulmasını teşvik ederek ulusun kapsayıcı ve demokratik kalmasını sağlar. Buna karşılık, faşizm bireysel hakları devletin iradesine tabi kılar. Faşist rejimler bireysel özgürlükleri ulusun istikrarına ve birliğine yönelik tehditler olarak görür ve devletin hedefleriyle uyuşmayan her türlü kişisel ifade biçimini bastırmaya çalışır. Faşist ideolojide birey kolektif olana göre ikincil olarak görülür ve kişisel özgürlükler ulusal güç ve birlik adına feda edilir. Bireysel hakların bu şekilde ikincilleştirilmesi en açık şekilde faşist rejimlerin halkı kontrol etmek için baskı ve sansürü kullanmasında görülür. Örneğin Nazi Almanya'sında Gestapo (gizli polis) her türlü muhalefeti izlemek ve ortadan kaldırmak için kullanılırken, Faşist İtalya'da Mussolini hükümeti konuşma ve ifade özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan yasalar çıkarmıştır.

Bireysel hakların korunması demokratik milliyetçiliğin temel taşlarından biridir. Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde milliyetçilik, sivil özgürlüklerin desteklenmesi ve geçmişleri ne olursa olsun tüm vatandaşların ulusun siyasi yaşamına katılma hakkına sahip olduğu fikriyle bağlantılı olmuştur. Örneğin Fransız Devrimi, bireysel haklara güçlü bir vurgu yaparak özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine dayalı bir hükümet kurmayı amaçlayan milliyetçi bir harekettir (Ercins ve Görüşük, 2016, s. 388). Benzer şekilde, Amerikan Devrimi de bireylerin kendi kendilerini yönetme hakkına sahip olduğu ve haklarının tiranlıktan korunması gerektiği inancıyla hareket etmiştir. Her iki durumda da milliyetçilik, bireysel özgürlüklerin genişletilmesi ve demokratik yönetimin tesis edilmesi için bir güç olmuştur (Greenfeld, 2017). Öte yandan faşizm, bireysel haklar fikrine temelden karşıdır. Faşist rejimlerde kişisel özgürlükler devletin hedeflerinin gerçekleştirilmesinin önündeki engeller olarak görülür ve sistematik olarak kısıtlanır ya da ortadan kaldırılır. Faşist liderler genellikle bireysel hakların bastırılmasını ulusun çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini savunarak haklı çıkarırlar, ancak gerçekte bu rejimler devlet gücünü muhalefeti susturmak ve kontrolü sürdürmek için kullanırlar. Örneğin Nazi Almanya'sında Yahudilerin, Romanların, Sintilerin ve diğer marjinal grupların hakları tamamen göz ardı edilmiş ve bu gruplar devlet destekli zulüm ve soykırıma maruz bırakılmıştır. Faşist İtalya'da Mussolini rejimi de benzer şekilde devletin gücünü siyasi muhalefeti bastırmak ve uyumu zorlamak için kullanmıştır.

5.3. Ulusal kimlik ve çoğulculuk

Milliyetçilik ve faşizm arasındaki üçüncü önemli ayrım, ulusal kimlik ve çoğulculuğa yaklaşımlarında yatmaktadır. Milliyetçilik, özellikle sivil biçimiyle, kapsayıcı ve çoğulcudur. Dahası, farklı grupların ulusal topluluk içinde bütünleşmesine izin vermektedir. Sivil milliyetçilik, ulusa üyeliğin etnik veya ırksal kimlikle değil, paylaşılan siyasi değerler ve devletin kurumlarına bağlılıkla belirlendiği fikrine dayanmaktadır. Bu milliyetçilik biçimi, farklı kültürel, dini ve etnik grupların tek bir ulusal çerçeve içinde bir arada yaşamasına izin vermektedir ve çeşitlilik yoluyla birliği teşvik etmektedir (Motyl, 2001, s. 107). Buna karşın faşizm homojenliği teşvik eder ve çeşitliliği şiddetle bastırır. Faşist ideolojide ulus, iç ve dış tehditlerden korunması gereken organik, homojen bir varlık olarak görülmektedir (Küçükalp, 2018, s. 88). Faşist rejimler birleşik, monolitik bir toplum yaratmaya çalıştığından, bu durum genellikle azınlık gruplarının dışlanmasına ve zulme uğramasına yol açmaktadır. Örneğin Nazi Almanya'sında Hitler'in ırksal olarak saf bir Aryan devleti vizyonu, Yahudilerin, Romanların ve Alman ulusuna ait olmaya "layık olmadığı" düşünülen diğer grupların sistematik olarak dışlanmasına ve yok edilmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, Faşist İtalya'da Mussolini rejimi, azınlıkları dışlayan ve kültürel farklılıkları bastıran birleşik bir İtalyan kimliği fikrini desteklemiştir.

Milliyetçiliğin kapsayıcılık potansiyeli, farklı toplumlarda ulusal birlik oluşturmak için kullanılma biçiminde açıkça görülmektedir. Hindistan ve Kanada gibi ülkelerde milliyetçilik, farklı etnik, dilsel ve dini grupların uyumlu bir ulusal topluluk içinde bütünleştirilmesinde kilit bir rol oynamıştır. Örneğin Hindistan'da Mahatma Gandhi liderliğindeki milliyetçi hareket şiddetsizliğin, çoğulculuğun ve kapsayıcılığın önemini vurgulayarak Hinduların, Müslümanların, Sihlerin ve diğer grupların Hint ulusuyla bütünleşmesini sağlamıştır (Nanda, 2001; Steger, 2000). Benzer şekilde, Kanada'da sivil milliyetçilik iki dilliliği ve çok kültürlülüğü teşvik etmek için kullanılmış, İngilizce konuşan ve Fransızca konuşan toplulukların tek bir ulusal çerçeve içinde bir arada yaşamasına olanak sağlamıştır (Kymlicka, 2020). Milliyetçiliğin bu kapsayıcılığına karşın faşizm çoğulculuğu yok edilmesi gereken bir tehdit olarak görür. Faşizmin çoğulculuğu reddetmesi, çeşitliliğin devleti zayıflattığı ve ulusal birliğin altını oyduğu inancından kaynaklanmaktadır. Faşist rejimlerde kültürel, dini ve etnik farklılıklar güçlü ve birleşik bir ulus yaratmak için ortadan kaldırılması gereken tehditler olarak görülür. Bu genellikle azınlık gruplarının şiddetle bastırılmasına ve tek bir ulusal kimliğin dayatılmasına yol açar. Örneğin Nazi Almanya'sında rejimin antisemitik politikaları, Yahudilerin Alman ulusu üzerinde yozlaştırıcı bir etkisi olduğu ve ari ırkın hayatta kalması için ortadan kaldırılmalarının gerekli olduğu inancına dayanmaktaydı. Faşist İtalya'da ise Mussolini hükümeti, bölgesel lehçeler ve gelenekler pahasına İtalyan dili ve kültürünü teşvik ederek tek bir İtalyan kimliği dayatmaya çalışmıştır (Roche, 2019).

Sonuç olarak, milliyetçilik ve faşizmin her ikisi de ulusun önemini vurgularken, demokrasi, bireysel haklar ve çoğulculuğa yaklaşımlarında önemli ölçüde farklılaşmaktadırlar. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, kendi kaderini tayin etme, siyasi katılım ve bireysel hakların korunmasını teşvik ederek demokratik yönetimi destekleme potansiyeline sahiptir. Buna karşın faşizm, gücü elit bir yönetici sınıfta toplamayı, bireysel özgürlükleri bastırmayı ve homojenliği dayatmayı amaçlayan totaliter bir ideolojidir. Bu farklılıkları anlamak, milliyetçiliğin günümüz siyasetindeki rolünü değerlendirmek ve onu tehlikeli ve yıkıcı bir ideoloji olan faşizmden ayırt etmek için elzemdir.

6. MİLLİYETÇİLİK VE FAŞİZM ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Milliyetçilik ve faşizm, ideolojik olarak temel yönlerden farklı olsalar da, popüler ve akademik söylemde birbirleriyle karıştırılmalarına yol açabilecek bazı benzerlikleri paylaşmaktadırlar. Her iki ideoloji de siyasi ve sosyal örgütlenmenin birincil birimi olarak ulusun merkeziliğini vurgulamaktadır ve her ikisi de ulusun vatandaşlarından güçlü bir birlik ve sadakat duygusu gerektirdiği fikrine dayanmaktadır. Bu ortak unsurlar arasında ulusal kimliğe odaklanma, kolektif bilinci geliştirmek için ulusal sembollerin kullanılması ve siyasi hedefleri meşrulaştırmak için tarihi mitlere ve geleneklere başvurulması yer almaktadır. Bu fikirlerin sonuçları demokratik milliyetçi ve faşist bağlamlarda önemli ölçüde farklılık gösterse de bazen iki ideoloji arasındaki çizgileri bulanıklaştırabilen ortak zemini keşfetmek önemlidir.

6.1. Ulusal kimliğin rolü

Ulusal kimlik hem milliyetçiliğin hem de faşizmin merkezinde yer almaktadır ve bu ideolojilerin siyasi ve sosyal çerçevelerini üzerine inşa ettikleri temel olarak hizmet etmektedir. Her iki durumda da ulus, bireylerin en yüksek sadakatlerini borçlu oldukları organik, neredeyse kutsal bir varlık olarak görülmektedir. Milliyetçilik, ister sivil ister etnik olsun, vatandaşlar arasında ortak bir kimlik duygusu yaratmanın ve bunu sürdürmenin önemini vurgulamaktadır. Bu kimlik genellikle ortak dil, kültür, tarih ve değerlere dayanmakta ve ulusun üyelerini birbirine bağlayan bir tutkal görevi görmektedir. Milliyetçi bir çerçevede, ulusa sadakat bir yurttaşlık görevi olarak kabul edilir ve bu sadakat sosyal uyumu ve siyasi birliği teşvik eder (Deniş, 2021, s. 397). Faşizm de ulusal kimliğe yüksek bir değer atfetmektedir, ancak bunu daha aşırı ve dışlayıcı bir şekilde yapar. Milliyetçilik, özellikle sivil formunda kapsayıcı olabilirken (Tok, 2003, s. 223), faşizm tekil, genellikle ırksal veya etnik olarak tanımlanmış bir ulusal kimliğe mutlak sadakat talep etmektedir. Faşizm bu ulusal kimliği sınıf, din veya bireysel ifade gibi diğer tüm kimlik biçimlerinin üzerine çıkarmaktadır. Faşist bir devlette ulusa

sadakat yalnızca bir yurttaşlık yükümlülüğü değildir; devlet tarafından propaganda, eğitim ve gerektiğinde şiddet yoluyla dayatılan ahlaki bir zorunluluktur. Ulusal kimliğe yapılan faşist vurgu genellikle ulusun yabancı etkilerden ve iç muhalefetten korunması gereken homojen bir varlık olarak görüldüğü saflık kavramıyla bağlantılıdır.

Ulusal kimliğin her iki ideolojideki merkeziliği, birleşik bir ulusal bilincin önemine olan ortak inançlarının altını çizmektedir. Hem milliyetçilikte hem de faşizmde ulus, bireysel yaşamları aşan, zamansız ve organik bir topluluk olarak tasvir edilir. Kolektif kimliğe bu şekilde odaklanması vatandaşlar arasında aidiyet duygusunu güçlendirir, ancak aynı zamanda muhalefetin ulusal birliğe tehdit olarak görüldüğü bir ortam yaratır. Milliyetçi sistemlerde bu birlik odağı çoğulculukla bir arada var olabilir, özellikle de farklı grupların ortak bir ulusal çerçeve içinde bir arada yaşamasına izin veren sivil milliyetçi devletlerde bu durum yaygın olarak görülür. Ancak milliyetçilikten farklı olarak faşist sistemlerde, birliğe yapılan vurgu genellikle çeşitliliğin bastırılmasına ve egemen ulusal kimliğe uymayanların dışlanmasına veya ortadan kaldırılmasına yol açmaktadır.

6.2. Ulusal sembollerin kullanımı

Bayraklar, marşlar ve anıtlar gibi ulusal semboller hem milliyetçilikte hem de faşizmde birliği ve kolektif kimliği teşvik eden araçlar olarak önemli bir rol oynamaktadır. Milliyetçi hareketlerde bu semboller ulusun değerlerini, tarihini ve özlemlerini temsil etmektedir. Vatandaşlara ortak kimliklerini ve ulusal bağımsızlık ya da kendi kaderini tayin etme adına yapılan fedakârlıkları hatırlatarak görsel ve duygusal bir dayanak sağlarlar (Tok, 2003, s. 23). Milliyetçilik bu sembolleri geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir süreklilik duygusu yaratmak için kullanır ve ulusun bireysel yaşamları aşan uzun soluklu, kalıcı bir varlık olduğu fikrini güçlendirmektedir (Turan, 2022, ss. 35-36).

Öte yandan faşizm de ulusal sembollerin kullanımına güçlü bir vurgu yapmaktadır, ancak faşist rejimlerde bu semboller genellikle devletin otoriter hedeflerine hizmet edecek şekilde manipüle edilir. Faşist rejimler ulusal sembolleri sadece birliği teşvik etmek için değil, halkı kontrol etmek ve harekete geçirmek için kullanılmaktadır. Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'da bayrakların, askeri geçit törenlerinin ve kamusal ritüellerin sürekli olarak sergilenmesi, devlete ve liderine sürekli bir sadakat atmosferi yaratmak için tasarlanmıştır. Bu semboller, bir yandan rejimin gücünü pekiştirirken bir yandan da ulusal gurur duygusu aşılacak için kullanılan propaganda araçları haline gelmiştir. Faşist devletlerde bayrak sadece ulusun bir sembolü değil, rejimin otoritesinin ve halk üzerindeki hâkimiyetinin de sembolüdür (Gentile, 1990, ss. 229-230).

Faşizmde ulusal sembollerin manipülasyonu, ulusa sadakat ile devlete sadakat arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmaya hizmet etmektedir. Demokratik milliyetçi bağlamlarda, ulusal semboller genellikle özgürlük, eşitlik ve adalet gibi sivil değerleri teşvik etmek için kullanılmaktadır. Buna karşılık faşist rejimlerde bu semboller demokratik çağrışımlarından arındırılmaktadır ve otoriter devlete hizmet etmek üzere yeniden kullanılmaktadır. Bu yeniden kullanım, faşist rejimlerin ulusun gücünü ve kudretini yüceltmek için askeri sembolleri ve imgeleri kullanmasında en belirgin şekilde görülür. Nazi Almanyası'nda gamalı haç rejimin ırkçı ideolojisi ve militarist hırslarıyla eş anlamlı hale gelirken, Faşist İtalya'da Mussolini rejimi antik Roma İmparatorluğu'nun ihtişamını çağrıştırmak ve yayılcı politikalarını meşrulaştırmak için Roma sembollerini kullanmıştır.

6.3. Tarihsel mitlere ve geleneğe çağrı

Hem milliyetçilik hem de faşizm, siyasi hedeflerini meşrulaştırmak ve toplumsal desteği pekiştirmek için tarihsel mitleri ve gelenekleri sıkça kullanmaktadır. Milliyetçi hareketler, bir süreklilik ve kader duygusu yaratmak için genellikle ulusun geçmişinin yüceltilmiş bir versiyonundan yararlanır. Birçok milliyetçi bağlamda ulus, bugün için bir model teşkil eden kahramanca, bazen de efsanevi bir tarihe sahip olarak tasvir edilmektedir (Özdemir ve Işık, 2022, s. 495). Milliyetçi liderler sıklıkla geçmişteki bağımsızlık mücadelelerinin, ulusal kahramanların başarılarının ve ulusun kimliğini şekillendiren kültürel ya da dini geleneklerin anısına başvururlar. Tarihe yapılan bu çağrı, vatandaşlar arasında gurur

ve aidiyet duygusunu teşvik etmek için kullanılmakta ve bireysel yaşamlarının ötesine uzanan daha büyük bir tarihsel anlatının parçası oldukları fikrini güçlendirmektedir.

Faşizm de büyük ölçüde tarihsel mitlere ve geleneklere dayanır ancak faşist rejimlerde bu mitler genellikle devletin ideolojik hedeflerine hizmet edecek şekilde çarpıtılmakta ve abartılmaktadır. Hitler ve Mussolini gibi faşist liderler, otoriter yönetimlerini ve yayılcı hırslarını haklı çıkarmak için sık sık yüceltilmiş bir geçmişe başvurmuşlardır (Yaşlı, 2020a, ss. 86-88). Nazi Almanyası'nda Hitler, Ari ırk mitine başvurarak Alman halkını yabancı etkilerle bozulmuş saf, üstün bir ırkın torunları olarak tasvir ederek dünyanın hakiki yöneticileri olarak göstermiştir. Bu ırksal mit, rejimin antisemitik politikalarını ve toprak fethi yoluyla Lebensraum (yaşam alanı) arayışını meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Benzer şekilde, İtalya'daki Mussolini rejimi de faşist ideolojisini meşrulaştırmak için antik Roma İmparatorluğu'nun ihtişamına başvurmuştur. Mussolini kendisini sık sık Roma imparatorlarının varisi olarak göstermiş ve rejimi Roma'nın imparatorluk geçmişinin ihtişamını çağrıştırmak için Roma sembollerini, mimarisini ve ritüellerini kullanmıştır. Tarihsel geleneğe yapılan bu çağrı, ulusal gurur duygusu yaratmak ve rejimin Afrika ve Akdeniz'deki yayılcı hedeflerine destek toplamak için tasarlanmıştı (Yücel ve Doğan, 2022, s. 100). Faşist rejimler efsanevi bir geçmişe başvurarak, bugünün görkemli bir ulusal tarihin devamı olarak görüldüğü ve liderin ulusu dünyadaki haklı yerine geri getirecek kurtarıcı olarak tasvir edildiği bir anlatı yaratmıştır.

Hem milliyetçilik hem de faşizmde tarihsel mitlerin ve geleneklerin kullanılması, siyasi seferberlik aracı olarak kolektif hafızaya duydukları ortak güvenin altını çizmektedir. Her iki ideoloji de tarihi yalnızca geçmişin bir kaydı olarak değil, aynı zamanda gelecek için bir meşruiyet ve ilham kaynağı olarak kullanılmaktadır (Yaşlı, 2020a, s. 87). Milliyetçi bağlamlarda, tarihe yapılan bu çağrı, ortak miraslarını ve ortak mücadelelerini vurgulayarak ulus içindeki farklı grupları birleştirmeye hizmet etmektedir. Ancak faşist bağlamlarda, tarihin manipülasyonu genellikle belirli grupların dışlanmasına ve otoriter politikaların meşrulaştırılmasına yol açmaktadır. Faşist rejimler, tarihsel olayları çarpıtarak ya da abartarak, ulusun hayatta kalmasının ve başarısının hem iç hem de dış düşmanların ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu bir anlatı yaratırlar.

Milliyetçilik ve faşizm, temelde farklı hedefleri ve sonuçları olan farklı ideolojiler olsa da, ulusal kimliğe yaptıkları vurgu, ulusal sembollerini kullanmaları ve tarihsel mitlere ve geleneklere başvurmaları bakımından bazı benzerlikleri paylaşmaktadırlar. Her iki ideoloji de ulusun merkeziliğine ve ulusal topluluğa sadakatin önemine güçlü bir vurgu yapmaktadır. Her iki durumda da ulusal semboller birlik ve kolektif kimliği teşvik etmek için kullanılmaktadır, ancak faşist rejimlerde bu semboller genellikle otoriter hedeflere hizmet etmek için manipüle edilmektedir. Benzer şekilde, her iki ideoloji de siyasi hırslarını meşrulaştırmak ve desteği pekiştirmek için yüceltilmiş bir geçmişe veya tarihi bir mite başvurur. Ancak bu benzerlikler milliyetçilik ve faşizm arasındaki derin farklılıkları gizlememelidir. Milliyetçilik, özellikle de sivil biçimiyle, demokratik değerlerle bir arada var olabilir ve kapsayıcılığı teşvik edebilirken, faşizm doğası gereği dışlayıcı ve otoriterdir. Faşist rejimler ulusal kimlik ve tarihsel mitleri çeşitlilik yoluyla birliği teşvik etmek için değil, baskı ve şiddeti meşrulaştırmak için kullanır. Bu benzerlik ve farklılıkları anlamak, demokratik bağlamlarda milliyetçiliğin olumlu potansiyeli ile faşizmin totaliter vizyonunun tehlikeleri arasında ayırım yapmak için çok önemlidir.

SONUÇ

Milliyetçilik ve faşizmin karşılaştırmalı analizi, bazı yüzeysel özellikleri paylaşmalarına rağmen siyasi hedefleri, etik temelleri ve yönetime etkileri bakımından önemli ölçüde farklılaşan iki ideoloji arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymaktadır. Milliyetçilik, özellikle sivil biçimiyle, demokratik ilkelerle bir arada var olma, kendi kaderini tayin etme, siyasi katılım ve bireysel hakların uyumlu bir ulusal çerçeve içinde korunmasını teşvik etme konusunda tutarlı bir yetenek göstermiştir. Buna karşılık faşizm, totaliter kontrolü, otoriter liderliği ve muhalefetin şiddet yoluyla bastırılmasını benimseyerek demokrasinin antitezini temsil etmektedir. Bu sonuç, milliyetçilik ve faşizm arasındaki temel farkları

sentezlemeyi, bu ideolojiler arasında net bir ayırım yapmanın önemini vurgulamayı ve milliyetçi ve otoriter hareketlerin yeniden güç kazandığı bir dünyada bu ideolojilerin günümüzdeki geçerliliği üzerine düşünmeyi amaçlamaktadır.

Milliyetçilik ve faşizm arasındaki en çarpıcı fark, her ikisinin de demokrasiyle olan ilişkilerinde yatmaktadır. Milliyetçilik, özellikle de sivil milliyetçilik yoluyla ifade edildiğinde, demokratik yönetimle uyumludur. Sivil milliyetçilik, bir ulusun etnik veya ırksal homojenlikle değil, paylaşılan siyasi değerler, kurumlar ve hukukun üstünlüğüne bağlılıkla tanımlandığı fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda milliyetçilik, bireysel özgürlüklere saygı gösterirken ve demokratik katılımı teşvik ederken vatandaşları kolektif bir ulus inşası projesinde birleştirerek siyasi uyum için bir güç olarak hareket ederler. Sivil milliyetçilik siyasi katılımı teşvik eder ve kendilerini eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ortak ideallere bağlı daha geniş bir siyasi topluluğun parçası olarak gören vatandaşlar arasında aidiyet duygusunu güçlendirir. Buna karşılık, faşizm demokrasinin temel ilkelerini reddeder. Faşist rejimler, gücü genellikle şiddet yoluyla tek bir liderin veya yönetici elitin elinde toplamayı amaçlayan totaliter yapılarıyla karakterize edilir. Faşizm demokrasinin çoğulculuğa, serbest seçimlere ve siyasi rekabete yaptığı vurguyu zayıflık ve bölünme kaynağı olarak görmektedir. Demokratik kurumların yerine faşist devletler, vatandaşlarından tam itaat talep eden merkezi, otoriter bir hükümet kurmayı elzem görürler. Faşist bir rejimin lideri, ulusun iradesini temsil eden neredeyse efsanevi bir figür olarak tasvir edilir ve bu otoriteye karşı her türlü muhalefet sansür, baskı ve şiddetle karşılanır. Milliyetçilik demokratik bir sistem içinde işlev görebilirken, faşizm doğası gereği demokrasinin altını oymaktadır ve nihayetinde demokrasiyi yok eder.

Milliyetçilik ve faşizm arasındaki bir diğer temel fark da bireysel haklara yaklaşımlarıdır. Milliyetçilik, özellikle de sivil milliyetçilik, bireysel hak ve özgürlüklerin ulusal kimliğin temel bileşenleri olduğu fikrini desteklemektedir. Demokratik milliyetçi devletler, bireysel özgürlüklerin uyumlu ve adil bir toplumun işleyişi için gerekli olduğunu kabul ederek etnik, dini veya kültürel geçmişlerine bakmaksızın tüm vatandaşların sivil özgürlüklerini korumaya çalışmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik, çeşitliliğe saygı duyulan ve hukukun üstünlüğünün bireylerin haklarını koruduğu kapsayıcı ulusal toplulukların gelişimini destekler. Öte yandan faşizm, bireysel hakları devletin çıkarlarına tabi kılmaktadır. Faşist rejimlerde devlet nihai otorite olarak görülür ve kişisel özgürlükler ulusal birlik ve güç adına feda edilir. Faşist devletler halkı kontrol etmek için propaganda, sansür ve baskı kullanmakta, muhalefetin ortadan kaldırılmasını ve devletin hedeflerinin müdahale olmaksızın takip edilmesini sağlamaktadır. Örneğin Nazi Almanya'sında Yahudilerin, Romanların, siyasi muhaliflerin ve diğer marjinal grupların hakları, rejimin ırkçı ve yayılcı hedefleri doğrultusunda sistematik olarak ihlal edilmiştir. Milliyetçiliğin bireysel hakları demokratik bir çerçevede koruma potansiyelinin aksine, faşizm bireysel özgürlükleri tam kontrol arayışında aşılması gereken engeller olarak görmektedir.

Milliyetçilik ve faşizm arasındaki temel farklılıklara rağmen, ulusal kimliğe yaptıkları ortak vurgu nedeniyle bu iki ideoloji sıklıkla bir araya getirilmiştir. Hem milliyetçilik hem de faşizm, siyasi ve sosyal örgütlenmenin birincil birimi olarak millete öncelik verir ve her iki ideoloji de kolektif aidiyet duygusunu beslemek için ulusal sembolleri, tarihi mitleri ve kültürel gelenekleri kullanmaktadır. Bununla birlikte, milliyetçilik bu araçları kapsayıcılığı ve demokratik katılımı teşvik etmek için kullanırken, faşizm bunları homojenliği sağlamak, çeşitliliği bastırmak ve otoriter kontrolü meşrulaştırmak için manipüle etmektedir. Bu nedenle milliyetçilik ve faşizm arasındaki ayırım, her bir ideolojinin nasıl işlediğini anlamak ve büyük ölçüde farklı siyasi sonuçlarını tanımak için çok önemlidir.

Milliyetçiliği, özellikle de sivil milliyetçiliği faşizmden ayırmak önemlidir çünkü milliyetçilik demokratik katılım, ulusal egemenlik ve kapsayıcılık için bir güç olarak işlev görebilir. Tarih boyunca milliyetçi hareketler genellikle kendi kaderini tayin etme, siyasi özerklik ve demokratik yönetim kurma arzusuyla motive olmuştur. Amerikan ve Fransız devrimlerinden Hindistan ve Cezayir'deki

sömürge karşıtı mücadelelere kadar milliyetçilik, bireysel haklara saygı duyan ve siyasi katılımı teşvik eden demokratik devletlerin gelişiminde kilit bir rol oynamıştır. Bu bağlamlarda milliyetçilik, özgürleşme ve demokratikleşme için bir güç olarak hareket etmiş, farklı halkların ortak siyasi hedeflere ulaşmak için birlikte çalışabileceği birleştirici bir çerçeve sağlamıştır. Buna karşın faşizm, demokratik kurumları yıkmayı ve otoriter bir rejimin elinde iktidarı sağlamlaştırmayı amaçlayan tehlikeli ve yıkıcı bir ideolojidir. Faşist rejimler, siyasi muhalefeti ortadan kaldırmak, uyumu zorlamak ve nüfus üzerindeki kontrolü sürdürmek için şiddet ve baskı kullanmaya istekli olmaları ile karakterize edilir. Milliyetçilik birlik ve kapsayıcılık için bir güç olabilirken, faşizm totaliter emellerini meşrulaştırmak için günah keçisi ilan etme ve ayrımcılığa dayanan bir dışlama ve baskı aracıdır. Nazi Almanyası, Faşist İtalya ve Franco İspanya'sının tarihsel örnekleri, demokrasinin bastırılmasının yaygın insan hakları ihlallerine, savaşa ve soykırıma yol açtığı faşizmin totaliter vizyonunun yıkıcı sonuçlarını çarpıcı bir şekilde hatırlatmaktadır.

Milliyetçiliği faşizmden net bir şekilde ayırarak, milliyetçiliğin demokratik yönetimde olumlu bir güç olarak faaliyet gösterme potansiyelinin farkına varmak mümkün hale gelir. Özellikle sivil milliyetçilik, ulusal birlik ve siyasi istikrar için bir temel oluşturur ve farklı grupların bir arada var olabileceği ve ortak siyasi hedeflere ulaşmak için birlikte çalışabileceği bir çerçeve sağlama kapasitesine sahiptir. Milliyetçilik bazı bağlamlarda dışlayıcı uygulamalarla ilişkilendirilse de sivil değerlere ve demokratik kurumlara dayandırıldığında kapsayıcılığı, çoğulculuğu ve demokratik katılımı da teşvik edebilir. Bu anlamda, milliyetçilik doğası gereği tehlikeli olarak görülmemeli, daha ziyade içinde faaliyet gösterdiği belirli siyasi ve sosyal bağlamlarla ilişkili olarak anlaşılmalıdır.

Son yıllarda dünya genelinde milliyetçi ve otoriter hareketlerin yeniden canlanması, milliyetçilik ve faşizm arasındaki ayrımları anlamayı her zamankinden daha önemli hale getirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, İtalya, Macaristan, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde aşırı sağ popülizm, yabancı düşmanlığı ve illiberalizmin yükselişi, demokratik kurumların erozyona uğraması ve milliyetçi hareketlerin otoriterliğe kayma potansiyeline ilişkin endişeleri artırmıştır. Birçok durumda milliyetçi liderler destek toplamak için ulusal egemenliği, kültürel saflığı ve küreselleşme karşıtlığını vurgulayan söylemler kullanmış, iktidar iddialarını meşrulaştırmak için genellikle tarihi mitlere ve ulusal sembollere başvurmuşlardır. Bu hareketler bazen faşist olarak etiketlense de, tüm milliyetçi hareketlerin doğası gereği faşist olmadığını kabul etmek önemlidir. Birçok çağdaş milliyetçi hareket demokratik çerçeveler içinde faaliyet göstermekte ve faşizmin totaliter taktiklerine başvurmadan ulusal egemenliği, siyasi özerkliği ve kültürel korumayı teşvik etmeye çalışmaktadır. Örneğin Birleşik Krallık'taki Brexit hareketi ve İspanya'daki Katalan bağımsızlık hareketi milliyetçi duygularla hareket etmekle birlikte demokratik süreçlere ve bireysel hakların korunmasına bağlı kalmaktadır. Bu hareketleri faşist ideolojilerden ayırmak, demokratik söylemin bütünlüğünü korumak ve meşru milliyetçi isteklerin haksız yere şeytanlaştırılmasını önlemek için çok önemlidir.

Aynı zamanda, otoriter milliyetçiliğin günümüzdeki yükselişi, demokratik ilkeleri terk etmeleri halinde milliyetçi hareketlerin faşizme dönüşme potansiyeli konusunda önemli endişeler doğurmaktadır. Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde milliyetçi liderler siyasi güçlerini demokratik kurumları zayıflatmak, muhalefeti bastırmak, medya ve yargı üzerindeki kontrollerini pekiştirmek için kullanmışlardır. Bu gelişmeler, milliyetçilik ve faşizm arasındaki çizginin, özellikle milliyetçi liderler devletin çıkarlarını bireylerin haklarından üstün tuttuklarında ve milliyetçi söylemi otoriter politikaları meşrulaştırmak için kullandıklarında, bazen bulanıklaşabileceğini göstermektedir. Faşist söylemlerin ve otoriter milliyetçiliğin yeniden canlanması, artan siyasi kutuplaşma ve popülizm karşısında insan haklarının korunmasının ve demokratik değerlere sahip çıkılmasının önemini de vurgulamaktadır. Milliyetçi ve otoriter hareketler güç kazandıkça, demokratik devletlerin ulusal kimliğin temel unsurları olarak kapsayıcılığı, çoğulculuğu ve siyasi katılımı teşvik etmeleri giderek daha önemli hale gelmektedir. Bunu yaparak dışlayıcı, otoriter milliyetçiliğin yükselişini önleyebilir ve modern siyasi sistemlerin temelini oluşturan demokratik değerleri koruyabilirler.

Sonuç olarak, milliyetçilik ve faşizm ulusal kimliğe yaptıkları vurgu bakımından bazı benzerlikler taşısalar da, bu ideolojiler arasındaki farklar derindir ve açıkça anlaşılmalıdır. Milliyetçilik, özellikle de sivil milliyetçilik, kendi kaderini tayin etme, siyasi katılım ve bireysel hakların korunmasını teşvik ederek demokratik yönetimle bir arada var olma potansiyeline sahiptir. Buna karşın faşizm, demokrasiyi yok etmeyi ve gücü otoriter bir rejimin elinde toplamayı amaçlayan totaliter bir ideolojidir. Milliyetçi ve otoriter hareketlerin yükseldiği bir çağda, milliyetçilik ve faşizm arasındaki farkları anlamak demokratik yönetimin sürdürülmesi, insan haklarının korunması ve siyasi istikrarın teşvik edilmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Demokratik bağlamlarda milliyetçiliğin olumlu potansiyelini tanıyarak ve faşizmin tehlikelerine karşı uyanık kalarak, toplumlar özgürlük, eşitlik ve adalet değerlerini korurken çağdaş siyasetin zorluklarını aşabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. (2024), Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tartışmaları Ekseninde Türk Milliyetçiliği ve Türk Milli Kimliği. İçinde Ş. Anbarlı Bozatay ve K. A. Demir (Ed.), İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği. Gazi Kitabevi, ss. 231-249.
- Antliff, M. (2002), “Fascism, Modernism, and Modernity”, *The Art Bulletin*, 84(1), ss.148-169. <https://doi.org/10.1080/00043079.2002.10787015>
- Ber, S. H. (1978), “Federalism, Nationalism, and Democracy in America”, *American Political Science Review*, 72(1), ss. 9-21.
- Berberoglu, B. (2000), “Nationalism, Ethnic Conflict, and Class Struggle: A Critical Analysis of Mainstream and Marxist Theories of Nationalism and National Movements”, *Critical Sociology*, 26(3), ss. 205-231. <https://doi.org/10.1177/08969205000260030301>
- Bora, T. (2021), Medeniyet Kaybı / Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar, Birikim Yayınları.
- Breuer, S. (2017), Milliyetçilikler ve Faşizmler Fransa, İtalya ve Almanya Örnekleri (Ç. C. Dikmen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Buçukcu, Ö. (2020), Milliyetçilik Tarih, Teori ve Temel Meseleler. Ketebe Yayınevi.
- Burgoyne, R. (2000), “Ethnic Nationalism and Globalization”, *Rethinking History*, 4(2), ss. 157-164. <https://doi.org/10.1080/13642520050074795>
- Calhoun, C. (1993), “Nationalism And Civil Society: Democracy, Diversity And Self-Determination”, *International Sociology*, 8(4), ss. 387-411. <https://doi.org/10.1177/026858093008004001>
- Cassels, A. (2008), Mussolini. İçinde S. Casey ve J. Wright (Ed.), *Mental Maps in the Era of Two World Wars*. Palgrave Macmillan UK, ss. 157-176. https://doi.org/10.1057/9780230227606_9
- Çetin, H. (2007), Çağdaş Siyasal Akımlar. Orion Kitabevi.
- Çetin, H. (2022), İdeoloji ve Modern İdeolojiler. Orion Kitabevi.
- Çiçek, A. (2024_a), “Balancing Identity and Liberty: A Comprehensive Analysis of Liberal Nationalism”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 6(2), ss. 237-270. <https://doi.org/10.53425/madergisi.1527422>
- Çiçek, A. (2024_b), Milliyetçilik Kuramları. İçinde İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği. Gazi Kitabevi, ss. 1-27.
- Çiçek, A. ve Taylan, Ö. (2023), “Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Dicle Üniversitesi Öğrencilerinde Milliyetçilik Algısı Üzerine Bir Saha Araştırması”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (Dicle Üniversitesi'nin 50. Yılına Özel 50 Makale), ss. 418-448.
- Deniş, H. E. (2021), Popülist Milliyetçilik, İçinde H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri (2. Baskı)*, Nobel Yayıncılık, ss. 393-420

- Doran, C. (2019), "Postcolonialism, Anti-colonialism, Nationalism and History", *International Studies*, 56(2-3), ss. 92-108. <https://doi.org/10.1177/0020881719840257>
- Duman, F. (2017), Faşizm. İçinde B. Kalkan ve H. Y. Başdemir (Ed.), *Siyasi İdeolojiler*. Adres Yayınları, ss. 131-151
- Dural, A. B. (2018), *Batı'da Ve Türkiye'de Kuramsal Milliyetçilik*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Durgun, Ş. (2014), *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, A Kitap.
- Durgun, Ş. (2018), "Türkiye'de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları", *Modernleşme ve Siyaset*, ss. 93-126.
- Ercins, G. ve Görüşük, L. (2016), "Türkiye'de ve Batı'da Çokkültürlülük Gerçeği", *Journal of Turkish Studies*, 11(2), 383-401. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9364>
- Eriksen, T. H. (2004), *Etnisite ve Milliyetçilik* (E. Uşaklı, Çev.), Avesta Basın Yayın.
- Freedon, M. (1998), "Is Nationalism a Distinct Ideology?", *Political Studies*, 46(4), ss. 748-765. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00165>
- Gaborik, P. (Ed.). (2021), *Mussolini the Censor. İçinde Mussolini's Theatre: Fascist Experiments in Art and Politics*. Cambridge University Press, ss. 153-191. <https://doi.org/10.1017/9781108902427.005>
- Gellner, E. (2018), *Uluslar ve Ulusçuluk* (G. G. Özdoğan ve B. E. Behar, Çev.), Hil Yayınları.
- Gentile, E. (1990), "Fascism as Political Religion", *Journal of Contemporary History*, 25(2/3), ss. 229-251.
- Go, J. ve Watson, J. (2019), "Anticolonial Nationalism From Imagined Communities To Colonial Conflict", *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 60(1), ss. 31-68.
- Gordon, D. C. (2015), *Self-determination and History in the Third World* (C. 1286), Princeton University Press.
- Greenfeld, L. (2017), *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri*, Alfa Yayınları.
- Hechter, M. (2024), *Milliyetçiliği Dizginlemek* (A. Yanık, Çev.), İletişim Yayınları.
- Helbling, M. (2009), *Nationalism and Democracy: Competing Or Complementary Logics? Living Reviews in Democracy*, 1. https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Helbling.pdf
- Jayal, N. G. (2019), "India's Journey from Civic to Cultural Nationalism. A New Political Imaginary?" *Nation, State, Nation-State*, 1, ss. 269.
- Kallis, A. A. (2006), Fascism, 'Charisma' and 'Charismatisation': Weber's Model of 'Charismatic Domination' and Interwar European Fascism", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7(1), ss. 25-43. <https://doi.org/10.1080/14690760500503185>
- Karaca, M. (2018), "İtalyan Propagandasında Kült Lider Olgusu: "Il Duce" Benito Mussolini, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), ss. 1203-1220. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.442905>
- Karadağ, A. ve Yaman, H. (2019), "Üç Farklı Milliyetçilik", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), ss. 84-108.
- Karatepe, Ş. (2014), *Siyasi İdeolojiler*, İz Yayıncılık.

- Kaya, S. (2023), Endoktrinasyon, Liberus Kitap.
- Kedourie, E. (2017), Avrupa’da Milliyetçilik, Köprü Kitap.
- Köktürk, M. (2016), Millet ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat.
- Küçükalp, D. (2018), “Egemenliğin Mantığı, Faşizm ve Şiddet”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 14(53), ss. 85-95.
- Kymlicka, W. (2020), Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Lecours, A. (2000), “Ethnic and Civic Nationalism: Towards a New Dimension”, *Space and Polity*, 4(2), ss. 153-166. <https://doi.org/10.1080/13562570020013672>
- Linz, J. J. (2012), “Fascism and Non-Democratic Regimes”, *Totalitarianism and Political Religions*, 3, ss. 225-291. Routledge.
- Longerich, P. (2010), Holocaust: The Nazi persecution and murder of the Jews, Oxford University Press.
- Lubbers, M. ve Meuleman, R. (2016), “Participation In National Celebrations and Commemorations: The Role Of Socialization and Nationalism In The Dutch Context”, *Social Sciences Research*, 55, ss. 111-121. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2015.09.006>
- Mann, M. (2004), Fascists, Cambridge University Press.
- Mayall, J. (1999), “Sovereignty, Nationalism, and Self-Determination”, *Political Studies*, 47(3), ss. 474-502. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00213>
- Michel, H. (2011), Faşizmler (F. Üstel, Çev.), İletişim Yayınları.
- Motyl, A. J. (2001), Encyclopedia Of Nationalism: Leaders, Movements and Concepts. Academic Press.
- Nanda, B. R. (2001), Gandhi: Pan-Islamism, Imperialism and Nationalism In India, Oxford University Press.
- Nastulczyk, T. (2016), Two Centuries of Looting and the Grand Nazi Book Burning. The Dispersed and Destroyed Libraries of the Polish-Lithuanian Commonwealth: Historical Losses and Contemporary Attempts at Reconstruction, Lost Books, ss. 462-468. Brill.
- Okyayuz, M. (2018), Faşizm, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, 7. Baskı, ss. 409-422. Yordam Kitap.
- Öğün, S. S. (2004), Türk Politik Kültürü, Alfa Yayınları.
- Özdemir, İ. ve Işık, S. Y. (2022), “Milliyetçi Romantizm: Eril Bir Tutku Olarak Popüler Milliyetçilik”, *Moment Dergi*, 9(2), ss. 487-510. <https://doi.org/10.17572/mj2022.2.487-510>
- Paxton, R. O. (1998), “The Five Stages of Fascism”. *The Journal of Modern History*, 70(1), 1–23. <https://doi.org/10.1086/235001>
- Paxton, R. O. (2020), Faşizmin Anatomisi (H. Atay ve H. D. Atay, Çev.), İletişim Yayınları.
- Peters, M. A. (2019), “The return of Fascism: Youth, Violence and Nationalism”, *Educational Philosophy and Theory*, 51(7), ss. 674-678. <https://doi.org/10.1080/00131857.2018.1519772>
- Rainey, L. S. ve Gentile, E. (1994), “The Conquest of Modernity: From Modernist Nationalism to Fascism”, *Modernism/Modernity*, 1(3), ss. 55-87.
- Ritchie, J. M. (1988), “The Nazi Book-Burning”, *The Modern Language Review*, ss. 627-643.

- Roche, H. (2019), “Mussolini’s ‘Third Rome’, Hitler’s Third Reich and the Allure of Antiquity: Classicizing Chronopolitics as a Remedy for Unstable National Identity?”, *Fascism*, 8(2), ss. 127-152.
- Seth, S. (1999), “Rewriting histories of nationalism: The politics of “moderate nationalism” in India, 1870–1905”, *The American Historical Review*, 104(1), ss. 95-116.
- Smith, A. D. (1994), “Ethnic Nationalism and the Plight of Minorities”, *Journal of Refugee Studies*, 7(2-3), ss. 186–198, <https://doi.org/10.1093/jrs/7.2-3.186>
- Smith, A. D. (2009), *Ethno-Symbolism and Nationalism: A cultural Approach*, Routledge.
- Steger, M. B. (2000), “Mahatma Gandhi on Indian Self-rule: A Nonviolent Nationalism? Strategies”, *Journal of Theory, Culture ve Politics*, 13(2), ss. 247-263. <https://doi.org/10.1080/104021300750022634>
- Şahin, K. (2007), “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, *Akademik Bakış*, 12, ss. 1-9.
- Tamir, Y. (1993), *Liberal Nationalism*, Princeton University Press.
- Tamir, Y. ve Rodrik, D. (2019). *Why nationalism*. Princeton University Press.
- Tamir, Y. (Yuli). (2019), “Not So Civic: Is There a Difference Between Ethnic and Civic Nationalism?”, *Annual Review of Political Science*, 22(1), aa. 419-434. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-022018-024059>
- Tok, N. (2003), *Kültür, Kimlik ve Siyaset: Kültüre İlişkin Meseleler İçin Kimlik Temelli Bir Yaklaşım*, Ayrıntı Yayınları.
- Turan, A. (2022), *20 Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: Ak Parti ve Milliyetçilik*, Eğitim Yayınevi.
- Turner, H. (1975), *Reappraisals of Fascism, New Viewpoints*.
- Uçarlar, N. (2023), *İrçılığa Güzelleme: Milliyetçilik*. Ed. Tanıl Bora, *İçinde Siyasi Düşüncelerin Bir Muhasebesi*. İletişim Yayınları, ss. 97-116.
- Uzun, T. (2020), *Türk Milliyetçiliği ve MHP*, Orion Kitabevi Ders Kitapları.
- Wilford, R. (2014), *Fascism, İçinde Political Ideologies*, ss. 121-152. Routledge.
- Yack, B. (1996), “The Myth of the Civic Nation”. *Critical Review*, 10(2), 193–211. <https://doi.org/10.1080/08913819608443417>
- Yaşlı, F. (2020_a), *Gençlerle Baş Başa: Faşizm*, Yordam Kitap.
- Yaşlı, F. (2020_b), *Kinimiz Dinimizdir Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme*, Yordam Kitap.
- Yonke, E. (2012), *On Fascism and Democracy*. İçinde P. Gilk ve D. Kast (Ed.), *A Whole Which Is Greater: Why the Wisconsin "Uprising" Failed*, ss. 24). WipfveStock.
- Yücel, G. ve Doğan, F. (2022), “İtalyan İrredentizmi ve Güney Tirol Sorunu”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), ss. 97-113.